

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сафронова Дар'я Андріївна

**МУЗИЧНІ ФЕСТИВАЛІ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО
ЖИТТЯ УКРАЇНИ ЗЛАМУ XX-XXI СТОЛІТЬ**

Спеціальність: 028 Менеджмент соціокультурної діяльності

Галузь знань: 02 Культура і мистецтво

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ В.Ю. Панасюк,
доктор мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної
діяльності
«_____» _____ 2021 року

Виконавець:

_____ Д.А. Сафронова
«_____» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МУЗИЧНІ ФЕСТИВАЛІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	6
1.1. Пріоритетні тенденції наукового осмислення фестивального феномену	6
1.2. Специфіка організації та проведення музичних фестивалів: вітчизняний і зарубіжний досвід	16
Висновку до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МУЗИЧНІ ФЕСТИВАЛІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	31
2.1. Різноманіття вітчизняних музичних фестивалів	31
2.2. Фестивалі класичної музики: регіональні особливості та зміст програм	38
2.3. Музичні фестивалі в контексті культурно-мистецького життя міста Сум	46
Висновку до розділу 2	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

ВСТУП

Актуальність теми. Одними з провідних тенденцій сучасної музичної культури є стрімке розповсюдження засобів тиражування й трансляції мистецтва, а також форм його презентації. Поряд з концертами музичні фестивалі стали місцями зосередження провідних діячів мистецтва, здобули міжнародну популярність і щороку приваблюють сотні музичних туристів. Як невід’ємна частина святкового циклу фестиваль набув також значення яскравого соціокультурного феномену, що розкриває горизонти і межі мистецтв у новому світлі, привертає широкі верстви населення до практик, які раніше багатьом здавалися недоступними. Фестивальна періодичність дозволяє будь-яким проектам оновлюватися і розвиватися, разом з тим зберігаючи і підтримуючи багаторічні, а іноді і багатовікові традиції. Ці найважливіші риси дозволяють фестивалю залишатися однією з найбільш затребуваних художніх практик в сучасній культурі.

Серед величезного розмаїття форм культурного взаємодії (виставки, симпозіуми, конференції, майстер-класи, творчий обмін, гастролі, дні культури) музичний фестиваль є найбільш універсальною формою. Це кульмінаційна точка, найяскравіша подія мистецького життя, в межах якої відбувається прояв доброї волі без конкуренції, обмін мистецькими досягненнями, ідеями та творчим самовираженням, створюються умови для пізнання іншої культури.

Розвиток музичних фестивалів демонструє прогресивну культурну політику, в якій одним з основних принципів є здійснення культурного обміну з іншими країнами як фактору національного культурогенезу. Це впливає на внутрішній розвиток і збагачення музичного мистецтва всередині країни (в тому числі, збереження культурної спадщини, національних цінностей, розвиток музичної індустрії), а також «рекламує» і просуває свою культуру в світовому культурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню поняття «фестиваль» та його мистецтвознавчих аспектів присвячено дослідження

Є. Федорової [60]. Феномен фестивалю у контексті святково-сміхової культури досліджує Р. Набоков [39]. Як семіотичний об'єкт та як специфічний жанр мистецької комунікації музичний фестиваль постає у роботах С. Зуєва [17-19]. А. Сембрак вивчає особливості музичного фестивального руху в сучасній Україні [50]. Огляд мистецьких подій вітчизняних музичних фестивалів здійснюється у публікаціях В. Грабовського [13], С. Лазуркевич [23], Л. Літвицької [27], О. Мамченкової [31, 32], Ю. Москвічової [37], О. Олійник [43], О. Ущипівської [59], І. Штогріна [64]. Корпус текстів про сумські фестивалі представляють праці І. Довжинець [15], Г. Локощенко [29], В. Макарової та Л. Макарової [30], Ю. Лесіної [24, 25], В. Чубура [61].

Мета дослідження – визначити роль музичних фестивалів у культурі сучасної України.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- узагальнити пріоритетні тенденції наукового осмислення фестивального феномену;
- виявити специфіку організації та проведення музичних фестивалів в Україні та за кордоном;
- проаналізувати різноманіття вітчизняних музичних фестивалів;
- висвітлити регіональні особливості та зміст програм фестивалів класичної музики;
- розкрити значення музичних фестивалів у контексті культурно-мистецького життя міста Сум.

Об'єкт дослідження – культурно-мистецьке життя України зламу ХХ-ХХІ століття.

Предмет дослідження – особливості проведення вітчизняних музичних фестивалів.

Методи дослідження.

- історичний (виникнення й розвиток фестивального руху);

- порівняння (зіставлення досвіду проведення вітчизняних і зарубіжних музичних фестивалів);
- абстрагування (виділення найсуттєвіших рис та ознак музичного фестивалю, визначення його функцій);
- аналізу і синтезу (опис та пояснення фестивальних подій).

Елементи наукової новизни одержаних результатів.

- подальшого розвитку дістало вивчення сучасного музичного фестивального руху України;
- розширено уявлення про особливості культурно-мистецького життя сумського регіону;
- охарактеризовано особливості мистецьких програм та акцій сумських музичних фестивалів («Organum», «Пролісок», «Слобожанська фантазія» та інших), специфіку їх проведення.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дипломної роботи можуть бути використані у лекційних курсах зі світової художньої культури, теорії та історії культури, краєзнавства, а також для подальшого дослідження регіональних культур України й вивчення феномену фестивального руху в новітній українській та європейській культурі.

Апробація результатів та публікації. Основні положення роботи були обговорені на засіданнях кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності СумДПУ імені А.С.Макаренка, III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (1-2 червня 2021, он-лайн), V Всеукраїнській мультидисциплінарній науково-практичній Інтернет-конференції «Міждисциплінарний підхід до наукових досліджень». За темою дослідження опубліковано тези доповіді.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи налічує 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

МУЗИЧНІ ФЕСТИВАЛІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Пріоритетні тенденції наукового осмислення фестивального феномену

У сучасній культурі однією з найбільш затребуваних форм масового свята є фестиваль. Безперервно розширюючись, фестивальний рух захоплює все нові пласти культурного простору. Виступаючи необхідною складовою загальної культурної панорами, фестивалі формують культурну ідентичність, популяризують національну культуру, стають формою культурної інтеграції та міжнародного культурного обміну. Фестиваль дає унікальну можливість не тільки приєднатися до мистецтва, зібрати широку аудиторію в єдиному культурному просторі, але і створити умови для безпосередньої участі в творчому процесі.

Термін «фестиваль» походить від французького слова «festival», якому передуює латинська назва «festivus» і дослівно перекладається як «веселий, святковий». О. Гайдукевич зроблено етимологічний аналіз слова «фестиваль», що означає «масове свято, що включає показ досягнень в галузі музики, театру, кіно, естради», «велике музичне торжество, гулянка, вечірка», «широка громадська святкова зустріч, що супроводжується оглядом досягнень будь-яких видів мистецтва, «свята, що складаються з циклу концертів і вистав, об'єднані загальною назвою, єдиною програмою і проходять в особливо урочистій обстановці» [10, с. 69-70].

Іншою важливою ознакою музичного фестивалю як унікального явища сучасного академічного мистецтва є походження від найдавніших релігійних ритуалів. Слово «festival» як термін з'явилося в кінці XIV століття і використовувалося виключно як прикметник. З кінця XVI століття слово «фестиваль» стало зустрічатися як іменник, що означав релігійні свята. Фестивальна періодичність (щорічний, бієнале тощо) дозволяє будь-яким

проектам оновлюватися і розвиватися, водночас зберігаючи і підтримуючи багаторічні, а іноді і багатовікові традиції. Ці найважливіші риси дозволяють фестивалю залишатися однією з найбільш затребуваних художніх практик в сучасній культурі [35, с. 74]. Отже, передумови для появи музичних фестивалів виникали в релігійній і у світській культурі, поступово формуючи основні риси: наявність головної ідеї (теми), періодичність, універсальність, збереження традицій, здатність до розвитку і формування нових якостей. Сучасні фестивалі залучають до свого художнього поля видатних виконавців, композиторів і диригентів, будучи своєрідними «каталізаторами» в створенні нових форм побутування музики.

Посилення фестивального руху у ХХ ст. стало наслідком появи нової міської культури, розвиток якої визначали засоби масової комунікації – газети, журнали, радіо, звукозапис, кіно, а в післявоєнний період – телебачення. Однак, на думку Р. Набокова, відродження фестивалю відбувається в тій же святково-ритуальній атмосфері, яка була характерна і для попередніх епох. Фестиваль не втрачає своєї святково-сміхової складової, зв'язку з містеріальною та карнавальною культурою [39, с. 125-126].

Процеси фестивалізації охопили й академічне мистецтво. Під впливом комерціалізації музики, зміни музичних смаків і різноманітні музичних жанрів і напрямків, класична музика перестала бути популярною в суспільстві і має невелике коло шанувальників. Вона втратила зв'язок з реальним світом і перестала бути співзвучною турботам мільйонів людей, які знайшли духовну підтримку в інших музичних формах. Яскравими прикладами збереження жанрів класичної музики та популяризації творчості великих композиторів можна назвати музичні фестивалі. Вони надають людині унікальний спосіб взаємодії з музикою: занурення в музичну атмосферу, можливість ознайомитися з повним діапазоном жанрів і тенденцій у музиці, змістове проведення часу. Музичний фестиваль як форма культурної комунікації між музикою і людиною «просуває» класичну музику, популяризує творчість музикантів і зберігає музичні жанри [8, с. 44-45].

Як явище культурної комунікації фестиваль аналізує О. Широкова. На її думку, сучасна музична культура являє собою простір багатопланових творчих взаємодій між художниками, виконавцями (інтерпретаторами) і публікою. Особливе місце в системі культурної комунікації 2000-2010-х рр. займає музичний фестиваль – «специфічна форма культурного діалогу, заснована на соціально-практичному і художньо-символічному обміні індивідів накопиченими ідеями, інтеграції світоглядного і творчого досвіду епохи» [63, с. 179]. Фестиваль є універсальною формою діалогу всередині культури, в рамках якої люди прагнуть до творчого взаємодії. Думка про те, що в контексті сучасності музичний фестиваль дійсно виконує функцію універсалії культурного діалогу, підтверджується судженнями культурологів, художніх критиків, соціологів мистецтва, організаторів фестивального руху. Оцінюючи культуроутворювальну роль і зміст явища, фахівці відзначають, що музичний фестиваль стає полем для вирішення і осмислення будь-яких філософських або художніх проблем.

Вивчаючи досвід проведення музичних фестивалів у 2000-х рр., О. Широкова узагальнює їх особливості. В їх концепції відбивається «актуальна інтенція сучасної культури – прагнення до глобалізації символічних зв'язків, «багатомовності» історичних, національних, авторських та інших елементів, «всесвітнього» діалогу. У цьому, з одного боку, проявляється мультикультурний характер сучасності, з іншого – закономірні властивості самого фестивального руху» [63, с. 180]. Комунікативний універсалізм є найважливішою рисою і однією з головних переваг музичного фестивалю перед традиційними формами організації діалогу «музикант (композитор) – глядач», «музикант – музикант». Ознаки «фестивалізації» виявляються не тільки через зростання кількості фестивальних проектів у всіх галузях музичного мистецтва (оперного, камерно-інструментального, композиторського тощо), але і в трансформації традиційних форм музичного виконавства, в першу чергу концерту. Для посилення враження «відкритості» концертного видовища в 2000-і рр. використовуються найрізноманітніші прийоми. Одним із дієвих

способів руйнування монолітності і монологічності концертної комунікації стає використання складних технологічних ефектів, які активізують процес взаємодії публіки і виконавців. Наприклад, включення до візуальної «партитури» концерту і музичного спектаклю (оперного або балетного) екрану дозволяє створити ілюзію живого діалогу і безпосереднього відповідного відгуку на сценічну дію. Цей прийом, безсумнівно, має «фестивальні» витоки, оскільки походить від ідеї видовища, в якому використані всі театральновізуальні ресурси дії на публіку. Розширення комунікативного середовища академічних музичних фестивалів відбувається і за рахунок творчих зустрічей з виконавцями і композиторами, які доповнюють собою концертні програми. Таким чином компенсується монологічна замкнутість концерту, реконструюється ситуація прямого діалогу художника і публіки, формується культур-філософський простір фестивалю [63, с. 180].

Порівняння фестивалю з іншою формою побутування музики – конкурсом – здійснюється у дослідженні Ю. Слюсаренко. Автор зауважує, що на відміну від міжнародного конкурсного руху фестивальний рух не містить негативних викликів, пов'язаних з атмосферою «битви» за статус «найкращого» [54, с. 27]. Конкурентна боротьба за звання лауреатів, дипломантів, володарів призів, за медалі й грошові премії, вигідні проекти пост конкурсних концертних виступів і гастрольних поїздок переможців, усе це створює передумови для виникнення спокуси щодо застосування будь-яких засобів заради перемоги в конкурсному змаганні. Такі перспективи природно спонукають використовувати не завжди чесні прийоми боротьби не тільки конкурсантів, а й їхню підтримку. Це можуть бути батьки, викладачі більше того виникає протистояння між регіональними й національними виконавськими школами, політичними течіями тощо. Історія міжнародного конкурсного руху містить непоодинокі випадки скандалів, пов'язаних з очевидно несправедливим визначенням переможців конкурсу, із заангажованими рішеннями членів журі, а також впливом на голосування адміністративного ресурсу організаторів конкурсу. Святкова атмосфера музичних фестивалів суттєво відрізняється від

напруженої атмосфери конкурсного протистояння. Феномену фестивалізації притаманні якості унікального інформаційно-комунікативного каналу сучасного мистецько-культурного процесу. Спілкування як головний компонент фестивального свята створює атмосферу видовища, організовує сценічну реальність як «живий» суверенний світ [54, с. 70].

У сучасному світі неймовірна різноманітність фестивальних форматів істотно ускладнює їх типологізацію. На думку дослідника О. Меньшикова, ретроспектива фестивальних свят дозволяє об'єднати їх у такі групи: універсальні (охоплюють кілька видів мистецтва), спеціалізовані (по одному виду мистецтва – театральні, музичні, кінофестивалі тощо), монографічні (присвячені одному автору, драматургу, режисерові, композитору, акторові), тематичні (присвячені конкретному жанру, епосі або стилістичному напрямку), вузькоспеціалізовані (фестиваль народної, дитячої, молодіжної пісні) [34, с. 7-8]. М. Боголюбова класифікує фестивалі за такими ознаками, як місце проведення (регіональні, національні, міжнародні), тривалість проведення (короткострокові, середньострокові і довгострокові), частота проведення (періодичні, щорічні, одноразові), наявність конкурсної складової (конкурсні або не конкурсні). Авторка акцентує увагу на тому, що важливою частиною будь-якого фестивалю є його художня концепція, наявність якої відрізняє один проект від іншого в різноманітному фестивальному просторі, формує певне коло глядачів і статус, реалізуючись в видовій, жанровій або ж тематичній спрямованості певного фестивалю [7]. Розрізняють також фестивалі професійної творчості, фестивалі народної творчості та змішані фестивалі. У дослідженні О. Резникової фестивалі розрізняються таким чином: за видами мистецтва (театральні, музичні, кінофестивалі, фестивалі образотворчого мистецтва); за хронологічним принципом (щорічні, бієнале, трієнале); за територією охоплення (міжнародні, регіональні, республіканські, міські); за типом інституційної підтримки (фестивалі, ініційовані приватними особами, муніципалітетом, громадськими фондами, а також здійснювані на спонсорські кошти); за складом учасників (фестивалі дитячої творчості, фестивалі

професійних художників, молодіжні фестивалі); за напрямком у мистецтві (фестивалі класичного мистецтва, фестивалі авангарду, фестивалі джазу); за критерієм впровадження новітніх технологій (фестивалі медіа- та відеоарту) [47].

Музичний фестиваль представляє собою серію подій, об'єднаних спільною ідеєю, тематикою, стилем музики і орієнтованих на певну публіку. Серед характерних рис фестивалю О. Соболева виділяє те, що він проводиться в заздалегідь встановленому місці протягом певного проміжку часу і має свою цільову аудиторію. Фестивалі класичної музики розрізняються за своїм масштабом. Одні зосереджені лише на камерній музиці і невеликій кількості учасників, на інші з'їжджаються сотні виконавців з різних країн. Крім концертних виступів, фестиваль включає в себе освітню, культурну, розважальну і соціальну програму: це можуть бути виставки картин, конкурси, відкриті майстер класи, зустрічі з музикантами [55, с. 7]. У той час як одні фестивалі організовуються для місцевої аудиторії, для інших важливо залучати глядачів з різних країн. Отже, фестиваль стає туристичною дестинацією, і виникає явище фестивального туризму. Безліч центрів фестивального туризму знаходиться в Європі і США, наприклад, Зальцбургський фестиваль в Австрії, Музичний фестиваль Аспена в США або Променадні концерти «Бі-Бі-Сі Промс» у Великобританії. На туристів націлене більшість літніх європейських фестивалів, які проводяться в невеликих містах (наприклад, музичний фестиваль Верб'є в Швейцарії або Музичний фестиваль в Графенегг в Австрії), де глядачі можуть не тільки послухати музику, а й відпочити на природі. Такі фестивалі «сприяють розвитку територій, взаємодії туристів і місцевих жителів, залученню населення до культурного життя регіону, допомагають створити сприятливий імідж міста, що веде до збільшення потоку туристів» [55, с. 7-8].

У сучасній культурі музично-фестивальний туризм розглядається як окремий напрямок подієвого туризму, якому притаманні самостійна культура проведення, певний формат заходу, соціальні ініціативи та зміст. Музика стає значущою складовою соціальної активності молодіжних спільнот. В умовах

переорієнтації на розвиток внутрішнього туризму, музично-фестивальний туризм стає актуальним для просування в усьому світі. Щорічно фестивальний ринок збільшується приблизно на десять відсотків, і при цьому цільовий сегмент активно поповнюється за рахунок прихильників і послідовників різних сучасних музичних стилів. [6, с. 21-24].

Проведений О. Соболевою аналіз дозволив виділити чотири моделі фестивалів з різною цільовою аудиторією (орієнтація на традиційних відвідувачів, на широку аудиторію і на молодь) і комплексом методів для її залучення. Першу модель – фестивалі для традиційної аудиторії з наданням туристичних послуг – презентують фестивалі у містах Верб'є (Швейцарія), Графенег (Австрія), Глайнборн (Великобританія), фестиваль «Браво! Вейл» (США). Фестивалі цієї групи націлені на людей із достатком. Разом з концертами їм надають комплекс додаткових послуг, туристичні пакети. Концерти проводяться в незвичайних місцях і під відкритим небом, іноді на них подають напої та їжу. Залучення глядачів відбувається за рахунок можливості відпочинку і подорожей, що супроводжують культурну програму. Ці фестивалі існують вже протягом багатьох років і ведуть активну діяльність в соціальних мережах. Фестивалі другої моделі спрямовані на широку аудиторію. Такими є фестиваль у Гельсінкі (Фінляндія), фестиваль «Сполето», що проводиться у Чарлстоні (США), «Божевільні дні в Єкатеринбурзі» (Росія), Міжнародний дягілевський фестиваль (Росія). Фестивалі цієї групи орієнтовані не на конкретний сегмент аудиторії, а прагнуть надати можливість спілкування з класичною музикою широкому колу глядачів. Для них характерні короткі концерти, розмаїття музичних жанрів і наявність безкоштовних заходів. Такі фестивалі зберігають формат філармонійного концерту і не прагнуть прибрати кордони між аудиторією та музикантами. Третя модель – фестивалі для молоді аудиторії, які знайомлять з класичною музикою. Це дрезденський музичний фестиваль (Німеччина), «Музика і не тільки» (Канада), «MITO SettembreMusica» (Італія), Міжнародний Скрипковий фестиваль (Росія). Ці фестивалі використовують широкий набір методів залучення, спрямованих

саме на молоду аудиторію, незнайому з класичною музикою: влаштовують короткі концерти, освітні заходи, відкриті репетиції, організовують спеціальні програми для молоді. Квитки на концерт продаються за доступними цінами або влаштовуються безкоштовні концерти. Мистецькі акції таких фестивалів об'єднані загальною тематикою. Важливою особливістю цієї категорії є відсутність додаткових туристичних послуг. Фестивалі для молоді аудиторії із соціальною складовою і наданням туристичних послуг проводять освітні заходи і спеціальні програми для молодих людей, продають квитки зі знижками для молоді. Їх відрізняє наявність туристичних пакетів, а також вечірок після концерту. Тобто ці фестивалі надають можливості для розваг і соціалізації. Вони також активно ведуть свої сторінки в соціальних мережах і приділяють особливу увагу функціональним можливостям сайтів [55, с. 37-38].

Залучення молоді аудиторії, яка складається з активних користувачів Інтернету, передбачає наявність повнофункціонального сайту фестивалю. Потрібно, щоб сайт надавав вичерпну інформацію про фестиваль і спрощував процес вибору концертів і покупки квитків. Сайт фестивалю може пропонувати потенційним глядачам аудіо записи творів, що входять до програми фестивалю, подкастів з музичними добірками або освітнім матеріалом, відеоролики (проморолики фестивалю, інтерв'ю з учасниками або фрагменти виступів). Публікація аудіо та відео допомагає первинного знайомству глядача з фестивалем. Маючи уявлення про те, як проходить фестиваль, на якому майданчику, яка музика виконується, глядач визначається з вибором. Також віртуальне знайомство з фестивалем до його відвідин може здійснюватися через онлайн-трансляції концертів. Такі трансляції не тільки розширюють аудиторію фестивалю, включаючи глядачів з інших міст і навіть країн, але й сприяють залученню аудиторії в концертні зали. Важливим інструментом контент-маркетингу є також наявність підписки на розсилку новин та можливість покупки квитків через сайт. Так фестиваль може вибудовувати довгострокові відносини з глядачами, а також поширювати інформацію про спеціальні пропозиції, акції, або освітню інформацію. Ефективним є ведення

власного блогу фестивалю з новинами та історіями, що відбуваються в фестивальні дні. Відгуки про фестиваль від інших глядачів або експертів також можуть допомогти глядачеві визначитися з вибором, а поради та рекомендації для новачків на сайті (наприклад, який концерт вибрати), важливі з точки зору залучення нової аудиторії. Додаткову інформацію глядачі можуть отримати з буклету фестивалю, якщо він доступний на сайті для скачування [49].

Важливим елементом фестивального маркетингу, що потребує детального вивчення, є просування фестивалю у найбільш популярних соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube).

У дослідженні А. Ловкової фестиваль розглядається в контексті проблеми фандрайзингу. Музичний фестиваль як серія мистецьких заходів має велике соціально-культурне значення. Це масштабний інформаційний майданчик, привабливий і перспективний для потенційних партнерів і спонсорів. Фандрайзинг музичного фестивалю є «однією з комплексних технологій сучасного менеджменту управлінської діяльності в умовах ринкової економіки» [28, с. 445]. Він виконує важливу роль формування фестивального бюджету за рахунок залучених коштів і є значущим напрямком, що визначає подальше існування проекту. Цінність фандрайзингу для некомерційного музичного фестивалю полягає в здійсненні за його допомоги практично всіх видів діяльності в процесі організації і реалізації мистецьких акцій.

Роль фестивалю у створенні іміджу міста вивчають А. Пономарьова і М. Пономарьов. Музика як невід’ємна частина атмосфери території формує міське середовище і стає інструментом розвитку іміджу міста. На думку авторів, музичний фестиваль по відношенню до бренду міста може виконувати наступні функції:

- формування і розвиток позитивного іміджу міста / території / країни;
- промоція міста / території / країни;
- збільшення туристичного потоку міста / території / країни;
- залучення інвестицій в місто / територію / країну;
- розвиток інфраструктури міста / території / країни;

- благотворний вплив на соціальне-економічний розвиток міста / території / країни [46, с. 62].

Розвиток фестивального руху в Україні в контексті проблеми соціокультурного простору малих і середніх міст досліджує О. Сичова. Вона зазначає, що культурно-мистецьке життя таких міст відзначається «нерозвиненістю відповідної інфраструктури, відсутністю постійно діючих менеджерських і продюсерських організацій, недостатнім фінансуванням культурно-мистецьких закладів з боку держави. Водночас багато малих і середніх міст є носіями сформованої системи духовних цінностей, що пов'язано з історико-культурними й природними чинниками (ландшафт, кліматичні умови тощо)» [53, с. 11-12]. Проведення мистецьких фестивалів у малих і середніх містах має суттєві особливості, пов'язані з культурною й економічною ситуацією, характерною для цих населених пунктів. Відтак, вагомість набувають опора на історико-культурні прикмети регіону або й самого міста, де той чи інший захід проводиться, способи вирішення найсуттєвіших питань менеджменту фестивалів, інтенсивне використання потенціалу конкретного культурного локусу, питання фінансування фестивалів.

На думку М. Шведа, функції міжнародних музичних фестивалів ґрунтуються на їх інформаційній основі, що виявляється на різних рівнях, і найпомітніше в епоху глобалізації та формування постіндустріального інформаційного суспільства. Активна популяризація того музичного напрямку чи жанру, якому присвячено фестиваль – чи не найважливіша функція на ранньому етапі розвитку фестивального руху, що найяскравіше виявляється в новостворених фестивалях у тих регіонах, де з певних причин існувало обмеження на виконання музичної продукції відповідного напрямку (тобто власне інформаційна функція) [62, с. 253].

Однією з головних функцій фестивалів є відкриття нових імен митців. Наявність світової фахової еліти – видавців, критиків, знаменитих музикантів, спонсорів, меценатів, керівників мистецьких фондів сприяють можливості зацікавлення окремими талановитими, проте ще невідомими молодими

митцями, оскільки не всі найобдарованіші самостійно можуть потрапити на високу сцену, яка гарантуватиме їм визнання. Безумовно, що саме міжнародні фестивалі – основний двигун у конструюванні світової кар’єри сучасного митця, адже після вдалого виконання твір може схвально оцінити критика. Це спричиняє зацікавлення композитором з боку організаторів інших фестивалів, представників радіо, студій звукозапису. Виконання музичного твору відомим виконавцем часто означає можливість потрапити цьому творові до репертуару іншого фестивалю, а отже, ймовірність бути виконаним на інших престижних сценах [62, с. 254-255].

1.2. Специфіка організації та проведення музичних фестивалів: вітчизняний і зарубіжний досвід

Велика кількість музичних фестивалів, що починалися в глухих селах і невеликих поселеннях Європи, поступово стали місцями зосередження провідних діячів мистецтва, знайшли міжнародну популярність і щороку приваблюють сотні шанувальників музичного мистецтва. В епоху «змагання місць», боротьби за відвідувачів і туристів, відповідальні за культурну політику регіонів бачать у створенні фестивальних програм «прояв місцевої самобутності» [2, с. 47].

У Римській музично-святковій культурі вперше сформувалися колегії – об’єднання музикантів, які можна вважати предтечами сучасних ансамблів. Ймовірно, що саме свята сприяли організації музичних колективів. Так відбувається і сьогодні. Багато колективів створюються, набувають популярності й починають концертну діяльність в рамках фестивалів. Новий час ознаменувався великими географічними відкриттями, бурхливим розвитком природничих наук, книгодрукування, промисловою революцією і церковної реформуванням. На рубежі XVI-XVII століть виникли унікальні спільноти – «Філармонічне суспільство Болоньї» (1622), «Філармонічне суспільство Верони» (кінець XVI століття), «Академічна громада», що з’явилася в Римі в

кінці XVII століття [35, с. 75]. Ці колегії сприяли виникненню феномена публічного концерту, який стане основним елементом структури сучасних музичних фестивалів. Концерти проводилися всюди: в залах театрів і готелів, в садах і парках, на імпровізованих сценах штучних водойм.

В епоху бароко безсумнівним королем інструментів стає орган. Саме з нього починається історія сучасного європейського музичного фестивалю. Ініціатором першого фестивалю органної музики, який відбувся в 1709 року в Лондоні, став єпископ Кентерберійський. Фестиваль носив назву «музичного огляду» і мав певну мету – оцінити рівень виконавської майстерності органістів, а кращим запропонувати місця в найбільших соборах Англії. З огляду на ефективність цієї «програми» було вирішено проводити фестиваль кожні п'ять років. В епоху класицизму німецькі, французькі, австрійські та чеські вельможі вважали обов'язковим мати придворний оркестр або інструментальний квартет, власних композиторів і капельмейстерів. Саме в цей час, тобто в другій половині XVIII століття починається інтенсивне поширення фестивалів в Європі. У Швейцарії, Англії та Австрії популярністю користувалися музичні фестивалі, на яких виконувалися переважно ораторії. Зокрема, на першому міжнародному музичному фестивалі у Відні були представлені твори Й. Гайдна, Х. Глюка і В. Моцарта. У 1772 році у Відні з ініціативи австрійського імператора Франца було проведено музичний фестиваль, на якому були представлені дванадцять оркестрів різних європейських країн. Ідея міжкультурної взаємодії стала однією з провідних для європейських музичних фестивалів. У XIX столітті столицею музичного світу, свят і балів, безумовно, був Відень. На Віденському Конгресі 1814 граф А. Розумовський організував Музичне змагання на честь імператора Олександра I, який і визначав переможця. Програма з творів Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Й. Гайдна і К. Вебера була складена самим графом Розумовським. Тут же, на Віденському Конгресі «офіційно» став світським бальним танцем вальс. Це породило хвилю танцювально-музичних фестивалів, до багатьох з яких спеціально створювалися блискучі оркестрові твори [35, с. 76-77].

На початку XIX ст. організовуються музичні фестивалі, присвячені творчості одного композитора. Наприклад, фестиваль в Байреїті був присвячений творчості Р. Вагнера. З кінця XIX ст. особливу популярність набуває Зальцбурзький фестиваль, який вважається символом австрійського міста і однією з найважливіших культурних подій в його житті.

У XX столітті склалися основні ідеї, принципи і структура музичних свят академічної музики, де дух високої музики та багатовікові релігійні традиції поєднуються з духом новаторства і експерименту сучасних композиторських практик, коли виконується музика різних стилів і національних шкіл, а музиканти змагаються в присутності тисяч слухачів в своєму мистецтві. [35, с. 76-77]. Одним із сучасних фестивалів з найдавнішою історією вважається «BBC proms». Вперше фестиваль пройшов у 1895 році в Лондоні в Куїнс-холлі. Ідеєю його стало наближення «високої» класичної музики до масової аудиторії глядачів. Організатори досягали своєї мети створенням великої території, яка не мала місць для сидіння, що дозволило розмістити набагато більше відвідувачів. При цьому вартість квитків була значно дешевше, ніж у сидячих місцях. Бюджетний варіант квитка коштував лише п'ять фунтів стерлінгів (не змінювалася з 1895 року). Така ідея безумовно сподобалась громадянам з невисокими доходами, і фестиваль став унікальною можливістю залучитися до високої культури, дозволивши почути наживо концерти академічної музики [6, с. 24-25].

Культурні координати сучасного музичного фестивалю досить складні. Це виражається як у тенденції до міжнародного складу учасників, так і в поліструктурності, поліфонічності його змісту. Серед найбільших фестивальних проєктів Європи, що реалізуються на постійній основі – Зальцбурзький (Австрія), Глайндборнського (Великобританія), Байрейтський (Німеччина), фестиваль опери «Музичний травень» у Флоренції, фестиваль виконавської майстерності «Голандський фестиваль» в Амстердамі, фестиваль класичної музики «Празька весна» в Чехії, «Будапештські музичні тижні» в

Угорщині, «Варшавська осінь» (Польща), «Празька весна» (Чехія), «Дубровницькі літні ігри», «Загребський музичний бієнале» (Югославія).

У музично-фестивальний календар Росії 2000-х рр. включено понад ста постійно діючих проєктів, серед яких значне місце посідають фестивалі класичної музики «Далекосхідна весна» (Владивосток), «Класик-шоу» (Красноярськ), Віолончельний фестиваль, «Володимир Співаков запрошує», «Золота маска», Великодній фестиваль, Різдвяний фестиваль, «Черешневий ліс» (Москва), «Наповнимо музикою серця» (Петрозаводськ), «Віфлеємська зірка», «Музичний Ермітаж» (Санкт-Петербург), «Шаляпінські вечора в Уфі».

На думку О. Баранова, потенціал російської культури дуже великий, але не розвинений і не вивчений навіть за допомогою простих аналітичних прийомів, оскільки російська фестивальна культура ще досить молода. Серед яскравих регіональних фестивалів дослідник виділяє два великих форуму, що виникли за Уралом, в азіатській частині країни. Це щорічний фестиваль «Зірки на Байкалі», заснований у 2004 р. в Іркутську знаменитим російським піаністом Д. Мацуєвим. Цей огляд мистецтв став не тільки частиною культурного життя регіону, а й значною туристичною подією, приводом залучити на берега озера Байкал слухачів з інших регіонів і країн. «Транссибірський Арт-фестиваль» російського скрипаля В. Рєпіна, який залучає безліч концертних майданчиків в Новосибірську, Красноярську, Омську, Москві та інших містах, поєднаних транссибірською залізничною магістраллю. Завдяки всесвітній популярності, широкому колу друзів і соратників по творчому цеху, Д. Мацуєв та В. Рєпін збирають на своїх фестивалях воістину унікальних виконавців, а зали на концертах заповнюються практично повністю. Воронежська область показує яскравий приклад поєднання у фестивальному житті локальних, культурних цінностей зі світовими скарбами музичної культури. Тут проводиться обласний фестиваль народної пісні, музики і танцю на батьківщині знаменитого хормейстера М.Пятницького. Великий резонанс у світовому культурному житті викликав Платоновський фестиваль мистецтв, на якому в Рік культури зібралися представники Франції, Німеччини, Словаччини, Литви,

Великобританії, Польщі, Італії, Іспанії, Португалії, Нідерландів, Індії. Одним з каталізаторів залучення іменитих виконавців служить присудження в рамках фестивалю Платоновської премії в галузі мистецтва, лауреатами якої ставали Л. Додін, М. Плетньов і багато інших діячів мистецтва.

Хвиля фестивалізації, що спостерігається в сучасному російському концертному житті, охопила і спадщину П.І. Чайковського. З 30 квітня по 7 травня в будинку-музеї в Клину пройшов перший Міжнародний музичний фестиваль імені П. Чайковського. Це свято музики є яскравим прикладом організації концертної фестивальної програми. Фестиваль організовано далеко від столиці і передбачає залучення локальних слухачів, жителів Москви, Санкт-Петербурга й інших міст. У цій складній справі організаторам фестивалю допомагає ексклюзивність запланованої програми. Так, на клинській сцені виступають Віденський філармонічний оркестр під керуванням Р. Муті, Великий симфонічний оркестр ім. П. Чайковського під керівництвом В. Федосєєва, Державний академічний російський хор імені А. Свєшнікова, симфонічний оркестр Маріїнського театру під керуванням В. Гергієва піаністи М. Плетньов, К. Герштейн. Задуманому організаторами огляду притаманні всі найяскравіші фестивальні атрибути: святковість, просвітницька функція, відображення історії і ролі особистості композитора в культурі країни, представлення всіх жанрів, в яких творив композитор. Фестиваль пов'язує життя і творчість П. Чайковського з сучасністю, поєднуючи в програмі фестивалю шедеври видатного композитора з прем'єрними виконаннями творів молодих авторів [2, с. 47-50].

Такі фестивальні акції свідчать, що регіони інтуїтивно знаходять правильний шлях розвитку культурного життя, який може вивести їхні заходи на широкий міжнародний рівень. «Навчитися ефективно використовувати маркетингові методи в просуванні фестивальних програм – складне завдання, що вимагає постійного вивчення потреб публіки в музиці, літературі, живопису. Запорука успіху полягає у зв'язку історії і сучасності, імен історичних постатей, діячів культури, відомих в світі уродженців регіонів і залучення

високопрофесійних іменитих виконавців, що забезпечує не просто програму «з ім'ям», а ідейну основу фестивалю – святкового дійства для всіх шанувальників високого мистецтва» [2, с. 50].

Однією із знакових мистецьких подій Фінляндії є Міжнародний оперний фестиваль в місті Савонлінна. Він проходить протягом місяця в унікальному просторі замку Олавінлінна, закладеного ще в XV столітті в середній частині озерної системи Сайма на невеликому скелястому острові. Для оперних вистав відводиться простір Великого кріпосного двору, в ньому можуть розміститися більше двох тисяч глядачів. Перед спектаклем глядачі можуть здійснити прогулянку фортецею, піднятися на її вежі, помилуватися звідти пейзажами, поспостерігати за розводкою моста, побудованого в 1974 році, відвідати Королівський зал, перетворений архітектором Якобом Аренберг в Лицарський, а також пообідати в трапезній, оформленій в стилі пізньої готики, «покуштувавши типові фінські страви і обов'язково з полуницею» [16, с. 205].

У липні протягом двох тижнів можна було зануритися в світ концертів камерної музики в невеликому місті Кухмо, який знаходиться в тридцяти кілометрах від російського кордону. Фестиваль камерної музики виник в 1970 році. Перший концерт проходив у місцевій церкві, а згодом для слухачів побудований Центр культури «Кухмо-тало», зі спеціальним облицьованим деревом залом із зручними кріслами, що має чудову акустику. Кожен день можна відвідати п'ять концертів, які починаються об одинадцятій годині, а завершуються далеко за північ. За задумом альтиста, композитора і керівника фестивалю в Кухмо В. Мендельсона, тут виступають як високопрофесійні музиканти, так і початківці, що представляють домашнє музикування. Головне призначення фестивалю – дати можливість послухати твори різноманітних жанрів камерної музики від інструментальних ансамблів до дуєтів і солістів, що представляють різні види і стилі виконання, об'єднані спільною темою. Учасники фестивалю знаходяться в постійному пошуку як на репетиціях, так і на сценічному майданчику під час концерту. Головний принцип, якого вони дотримуються, – «жива творчість». Так, на одному з концертів, присвячених

імпресіонізму, Н. Кудріцка і Я. Томсон виконують твори Ф. Шуберта, К. Дебюссі, Ф. Мендельсона й сучасного композитора К. Казабана, а на іншому звучить музика часів Нерона у виконанні Ю. Уїллберга на водному органі. У перервах між концертами слухачі можуть вийти на берег озера, що охороняється двома гранітними ведмедями, білим і бурим [16, с. 206].

У Республіці Білорусь щорічно проходять музичні фестивалі найрізноманітнішого рівня: від міжнародних до регіональних. Серед них знаковими для білоруської музичної культури став Міжнародний музичний фестиваль ім. І. Соллертинського. Незважаючи на те, що його історія продовжує створюватися, вже зараз можна з упевненістю говорити про нього як про цілісне явище, в якому відбилися особливості сучасного художнього процесу. Фестивальні заходи надають можливість знайомитися практично з усіма європейськими виконавськими школами. Завдяки активній пропагандистській роботі за всі роки історії фестивалю в коло слухацьких інтересів введена музика XX ст. у західноєвропейському, російському та білоруському варіантах, відкритий незвіданий раніше пласт білоруської музики XVI – XIX ст. Фестивальні заходи сприяють формуванню художнього смаку сучасних слухачів, їх потреби в якісному виконанні, а також розширюють аудиторію фестивальних концертів.

Іншим білоруським форумом, що набув широкого міжнародного резонансу, є Міжнародний фестиваль Ю. Башмета. За свою історію він виріс в багатогранне свято мистецтва, повне динамічності і активної зміни форм. Ідея фестивалю – надати можливість молодим талановитим музикантам виступити на одній сцені з всесвітньо відомими артистами, що сприяє не тільки підвищенню рівня виконавської майстерності молодих артистів, їх кар'єрному росту, але і зміцненню зв'язків у галузі міжнародного культурного співробітництва. В рамках міжнародного фестивалю Ю. Башмета щорічно проходить молодіжна музична академія країн СНД, яка включає майстер-класи іменитих викладачів, індивідуальні заняття, творчі зустрічі з всесвітньо

відомими артистами і педагогами, а також спільні виступи метрів і молодих музикантів [11, с. 49].

Важливою складовою соціокультурного простору сучасної України є фестивалі джазової музики. Аналіз динаміки розвитку джазових фестивалів у новітній історії України дозволив Г. Музичко та Н. Шолудько виявити головні тенденції українського джазового фестивального процесу. Для першого періоду джазово-фестивального руху, що припав на 90-ті роки – передусім, виконання функції активної популяризації джазової музики, репрезентації новинок, створення й підтримки нових імен, тобто цей етап характеризується формативно-пропагандистськими тенденціями розвитку. Що ж до другого етапу розвитку джазового фестивального процесу, в Україні спостерігається тенденція поступового зміщення акценту на комунікативну функцію взаємодії виконавця і глядача. Отже, фестивалі джазової музики сприяли заповненню музичного інформаційного вакууму, що склався на початку 1990-х рр., приєднанню української джазової музики до світових художніх процесів шляхом установлення творчих контактів між українськими митцями та впливовими західними виконавцями, критиками, видавцями й музичними менеджерами, вихованню цілої плеяди композиторів і виконавців джазової музики, що, безперечно створило гарні передумови для подальшого розвитку джазового фестивального руху на теренах України [38, с. 141-142].

До нині діючих джазових фестивалів, в організації яких окреслюється тенденція до збільшення числа зарубіжних виконавців, можна віднести такі: «Міжнародні дні джазової музики у Вінниці», засновані у 1996 році, а згодом перейменовані на «Vinnytsia Jazz fest»; «Джаз-Карнавал», заснований у 1998 році, а у 2011 році перейменований на «Odessa Jazz Fest»; «Jazz Bez» (м. Львів, до якого приєдналися інші міста України та Польщі), заснований у 2000 році; «ДоДж» (м. Донецьк); «Єдність» (м. Київ), заснований у 2002 році; «Джаз Коктебель» (Крим), заснований 2003 році; етноджазовий фестиваль «Флюгери Львова» (м. Львів), заснований у 2003 році; «Jazz in Kiev», заснований у 2008

році; «Alfa Jazz Fest» (м. Львів), заснований у 2011 році, «Kharkiv Za Jazz Fest», заснований у 2007 році (м. Харків) та інші [38, с. 141].

Джазові фестивалі та концерти органічно вписалися у систему музичного життя України, значно її збагативши, а фестивальний джазовий рух, який тісно пов'язаний з іншими соціокультурними процесами, зазнав за цей період значних змін і протягом останнього десятиліття XX ст. та початку XXI ст. відзначився великими досягненнями, а саме: 1) збільшилася кількість фестивальних заходів та розширилась їхня географія; 2) підвищився професійний рівень їх учасників, що відзначилося у рівні їх майстерності; 3) зростання рівня джазового виконавства поєднувалося з урізноманітненням і збагаченням репертуару; значне місце в якому посели композиції, що ґрунтувалися на українському «інтонаційному» матеріалі; 4) незначна кількість фестивалів, які спочатку були досить скромними за масштабами заходами, виростають до потужних «суперфестивалів», як це сталося з джазовими фестивалями «Горизонти джазу» (м. Кривий Ріг), «Єдність» (Е Київ) та ін., що поступово набули статус міжнародних; 5) інтенсивний розвиток джазово-фестивального руху зумовив розширення функцій джазових фестивалів у соціокультурному середовищі від інформаційно-пропагандистських до комунікаційних; 6) у XXI ст. український джазово-фестивальний рух відзначився інтенсивним розвитком, що є продовженням тенденцій збагачення і розширення горизонтів його можливостей; 7) джазові фестивалі відіграли і надалі відіграють вагомую роль у процесі подальшого формування національного джазового стилю та розвитку української джазової школи [48, с. 87].

Серед українських фестивалів класичної музики помітно виділяється масштабний проект «Харківські асамблеї», започаткований у 1991 році. Протягом свого існування його діяльність була для Харкова справжніми «музичними університетами», що знайомили з творчістю композиторів-класиків та спадщиною видатних діячів мистецтва – В. Моцарта, Г. Перселла, Ф. Ліста, М. Лисенко, Л. Бетховена, Ф. Мендельсона, Ф. Шуберта, Р. Шумана,

М. Глінки, П. Чайковського, І. Слатіна, Й. Гайдна, братів Рубінштейн та інших. Інтуїтивний задум ініціатора й організатора фестивалю Т. Веркіної полягав у тому, щоб «відтворити на музично-театральній сцені тепло людського спілкування, відчувши його як місце зустрічі генія з «звичайними» людьми кінця XX – початку XXI ст., як «перехрестя культур», збіги в часі різноманітності епохальних, національних, історичних стилів» [41, с. 52].

В історичних умовах 1991 року, крім основного «формату» «Харківських асамблей» – музикантів різних країн об'єднує одна тема, в рамках якої вони втілюють свої творчі досягнення – склалося певне коло завдань освітянського характеру. Музикант повинен представляти найкращі зразки світової музичної культури, захищаючи її від «засмічення», тим самим не просто даруючи позитивні емоції, але формуючи «смак» до музики, навчаючи власною грою. Т. Веркіна не раз підкреслювала, що однією з ідей фестивалю є «знайомство публіки не просто з музикантами, здатними з віртуозним блиском виконати той чи інший твір, але з тими виконавцями, для яких важливий шлях розуміння твору, його текст, інтонація, нарешті, з тими, хто здатний відкрити нові горизонти творчого світу композитора, який став центральною фігурою фестивалю» [41, с. 53].

Концепти професіоналізму і просвітництва, безумовно закладені в форматі «Харківських асамблей» (орієнтування на певні інтонаційні ідеали), доповнив аспект виховання почуттів і думок, актуальний в період постсекулярної культури, що, в свою чергу, зумовило поліфункціональність фестивалю. Виконуючи просвітницькі функції, фестиваль одночасно став «стартовим майданчиком» для багатьох виконавців (і не тільки студентів і викладачів Харківського національного університету мистецтв).

На думку Ю. Ніколаєвської, культура як інформаційно-комунікаційна система реалізується тільки в тому випадку, якщо вона не залишається зафіксованою в одиничній свідомості, а сприймається всіма, хто її розуміє. Саме комунікація (в даному випадку – музична) мотивує процеси, що відбуваються в сучасній культурі, а саме: а) інтеграцію соціальних груп і їх

внутрішню диференціацію; б) взаємодію в соціокультурних процесах (міжособистісних, групових) на основі загальних цінностей культури [41, с. 54]. «Харківські асамблеї» є в цьому сенсі досить показовими. Так, при тематичній спрямованості всіх щорічних форумів кожному з них були властиві широта охоплення культурного простору і розуміння його численних тонких зв'язків, що криються за назвами «Бароко-XX століття», «Шуберт і український романтизм», «Глінка – Мендельсон: резонанс культур», «Гайдн – Котляревський: мистецтво оптимізму». Освітня місія фестивалю реалізовувалася в проектах, що представляють музичні «подорожі» і присвячених творчості видатних композиторів. Але яскраві назви ніколи не затуляли дійсної мети «Харківських асамблеї» – просвітництва в найвищому сенсі слова, залучення молодіжної аудиторії, інтеграції українського мистецтва у європейський простір, збереження високих традицій харківських (і не тільки) композиторської та виконавської шкіл.

Просвітницька ідея, що протягом багатьох років надихала фестиваль, дозволяє уявити його як відкриту систему: адже твори мистецтва лише «прочитуються» в процесі комунікації (в музиці – під час виконання), але актуалізуються в процесі пізнання, що не обмежується рамками концерту. Завданням одного з безпосередніх учасників комунікації – сучасного виконавця, орієнтованого на підготовлену публіку, стає створення (або відтворення) очікуваного «стереотипу» (канону, еталона), який може сформуватися при багаторазовому прослуховуванні музичного твору, одночасно з привнесенням того нового, що не повторює колишні варіанти інтерпретацій. Фестиваль, завдяки щоразу новій тематиці дозволяє максимально об'ємно реалізувати цю ідею, підтверджуючи свою специфіку «унікального комунікативного каналу». Єдність історичних і сучасних, художніх і комунікативних проєкцій фестивалю створюється завдяки тому, що він є системою динамічної, різноманітної концертних форм якої дає можливість занурення в контекст (тематику, епоху) при множинності текстів (творів, що

виконуються в концертах), викликаючи широкий слухацький резонанс [41, с. 58-59].

Посилення фестивального руху в XX столітті стало наслідком важливого фактора – потужного розвитку міської культури, яку формували газети, журнали, радіо, кіно, телебачення. Інтернаціоналізація міжнародного артистичного ринку, формування нового типу виборчої аудиторії і нового інформаційно-комунікаційного простору, відбувалася швидкими темпами. Вивчаючи фестиваль як форму міжкультурної комунікації, варто звернути особливу увагу на поліфункціональність даного феномена, завдання якого безпосередньо пов'язані з основними тенденціями соціально-культурного розвитку. Тому закономірно, що в XX - на початку XXI ст. виникають різні міжнародні організації, що сприяють розвитку фестивального руху в світі. Наприклад, в 1952 р створена Європейська Асоціація Фестивалів (Женева), яка займається організацією і координацією міжнародних і регіональних фестивалів. В даний час в неї входять регіональні та національні асоціації з сорока країн, що представляють понад сто музичних і музично-театральних фестивалів в різних країнах Європи і світу. Європейська Асоціація фольклорних фестивалів – ЄАФФ (заснована в 2007 році в Велико Тирново, Болгарія), займається збереженням, розвитком і популяризацією фольклору окремих європейських народів шляхом організації фестивалів та використання сучасних телевізійних, комп'ютерних та інших інформаційних технологій [10, с. 74].

Розглядаючи регіональний образ культури як багаторівневе структуроване утворення, що характеризує систему з аксіологічної, інформативно- комунікативної, особистісно-психологічної та соціальної сторін, О. Ущипівська визначає роль музичних фестивалів «Прокоф'євська весна», «Квітневий благовіст», «Піано-форум» (м. Донецьк). По-перше, концерти фестивалів поширюють загальнонаціональні культурні цінності і традиції (які розуміють під собою шанобливе ставлення до надбань не лише власної, але й інших культур) серед мешканців Донбасу. По-друге, виконують виховні

функції, формуючи молоде покоління філармонічного слухача, враховуючи його різноманітні культурні запити. По-третє. демонструють можливості співпраці різних соціальних інститутів, що функціонують у регіоні (філармонії, театрів, навчальних закладів). По-четверте (що найголовніше), фестивальні акції поглиблюють і розвивають культурно-ціннісну систему Донбасу і формують нові уявлення про культурний образ регіону як краю, в якому рівномірно розвиваються усі музичні жанри і напрямки [59, с. 46].

М. Швед вважає однією з найважливіших функцій фестивалів також функцію комунікації креативних еліт [62, с. 254]. Це спілкування між собою критично налаштованих одне до одного композиторів, інтерпретаторів, музикознавців як формально (під час круглих столів, прес-конференцій тощо), так і неформально (під час спільного перебуванні на фестивалі). Значення цієї функції для поточного музичного життя важко переоцінити, адже митці обмінюються не лише контактами, а й домовляються про нові проекти, надають важливу інформацію про новинки власного й іншого походження. Варто згадати хоча б «Ferien Kurse fur Neue Musik» в Дармштадті (Німеччина), у творчій атмосфері якого в 1950-70-х роках сформувалася «друга хвиля авангарду». Саме тут уперше апробували свої експерименти К. Штокгаузен, Я. Ксенакіс, Л. Ноно та інші, звідси розпочалася і їхня світова кар'єра. Подібне значення мав фестиваль «Варшавська осінь» (Польща) для музичного мистецтва тогочасної Східної Європи, який, із одного боку, пропонував слухачеві тогочасного соціалістичного табору музичну інформацію про новаторські пошуки «буржуазних» авангардистів, із іншого – надавав сцену для апробації нових творчих звершень «музичних дисидентів» соціалістичних країн. Це створювало місток поміж музичним Сходом і Заходом, експортувало нові авангардові ідеї в радянське мистецьке життя, а також презентувало західним гостям окремі зразки творчості радянських соцреалістів (які звучали в авангардовому оточенні доволі екзотично) [62, с. 254].

Висновки до розділу 1

Сучасні фестивалі є однією з найбільш поширених форм масового свята. Вони створюють умови для формування культурної ідентичності, популяризують національну культуру, виконують функції культурної інтеграції та міжнародного культурного обміну. Фестивалі як масове дійство, що тісно пов'язане з містеріальною та карнавальною культурою, не тільки залучають глядачів до мистецтва, але й дозволяють їм безпосередньо брати участь у творчому процесі.

У межах фестивалю відбувається універсальний діалог культур, заснований на соціально-практичному і художньо-символічному обміні, інтеграції світоглядного і творчого досвіду, реалізуються багатопланові творчі взаємодії між художниками, виконавцями (інтерпретаторами) і публікою. Комунікативний універсалізм є найважливішою рисою і однією з головних переваг музичного фестивалю перед традиційними формами музичного виконавства, в першу чергу концерту.

Запропоновані дослідниками класифікації фестивалів базуються на численних критеріях типологізації: за ознаками універсальності/спеціальності, тематичності/монографічності, за видами мистецтва, хронологічним/географічним принципом, складом учасників, типом інституційної підтримки тощо.

Організація та проведення музичних фестивалів націлені на певний комерційний успіх, що вимагає залучення широкої слухацької аудиторії. У результаті фестиваль набуває рис туристичної дестинації, що спрямовує до себе потоки туристів. У сучасній культурі музично-фестивальний туризм розглядається як окремий напрямок подієвого туризму, якому притаманні самостійна культура проведення, певний формат заходу, соціальні ініціативи та зміст. Важливим елементом фестивального маркетингу є наявність повнофункціонального сайту фестивалю, просування фестивалю у найбільш популярних соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter, YouTube), а

також фандрайзинг як засіб формування фестивального бюджету за рахунок залучених коштів.

Важливою складовою соціокультурного простору сучасної України є музичні фестивалі, серед яких – «Міжнародні дні джазової музики у Вінниці», «Єдність» (м. Київ), «Флюгери Львова», «Харківські асамблеї», «Прокоф'євська весна», «Квітневий благовіст», «Піано-форум» (м. Донецьк) та інші. Фестивалі поширюють загальнонаціональні культурні цінності і традиції, виконують виховні функції, формуючи молоде покоління філармонічного слухача, демонструють можливості співпраці різних соціальних інститутів, що функціонують у регіонах (філармонії, театрів, навчальних закладів), сприяють появі нових культурно-мистецьких утворень.

РОЗДІЛ 2

МУЗИЧНІ ФЕСТИВАЛІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Різноманіття вітчизняних музичних фестивалів

Вітчизняна культура кінця XIX – початку XX століття ознаменувалася широким розповсюдженням фестивального руху, що охопив майже всі галузі культурно-мистецького життя. Музичні форуми цього періоду демонструють великий жанрово-стильовий діапазон, а також розмаїття форм та змісту. Крім вже згадуваних фестивалів класичної музики та джазу у багатьох містах проводяться фестивалі етнічної, фольклорної, давньої, сучасної української, популярної музики, року.

Так, серед фестивалів етнічної музики виділяється міжнародний форум «Країна мрій». Перший фестиваль, започаткований у 2004-му році, відбувся на Співочому полі в Києві. Ініціатором заходу став відомий український співак О. Скрипка, а свою назву фестиваль отримав через однойменну пісню гурту «Воплі Відоплясова». Характерною особливістю фестивалю є сезонність і міграція містами України. Час проведення літнього фестивалю збігається з народним святом Івана Купала (кінець червня — початок липня). Зимово «Країна Мрій» припадає на Різдвяні свята і проводиться в період з 6 по 8 січня в різних містах України. Крім того, протягом року «Країна Мрій» проводить ряд культурних заходів в Україні: фестиваль «Рок Січ», танцювальні вечірки в стилі «Етно-Диско», фестиваль героїчної пісні «Молода Гвардія», вечір Українського Романсу, парад вишиванок, дитячі бали та традиційні українські вечорниці. У розумінні О. Скрипки, «фестиваль – це свято. Відчуття свята йде від свята традиційного, може, сільського чи громади. Обов'язково є спілкування, може, якась нова інформація мистецька і свобода вибору» [64]. Фестиваль пропонує «поліфонічну» ситуацію (багато сцен, танцювальних майданчиків, дитячі галявини, козацькі розваги, ярмарок), у якій глядач має можливість обирати розваги.

Помітною подією культурного життя України є «Етновир» – щорічний міжнародний фестиваль фольклору, що проводиться Громадською організацією «Етновир» з 2008 року за підтримки «Українського культурного фонду». Фестивальні виступи відбуваються в центральній частині міста Львова і під час святкувань Дня Незалежності України. Програма фестивалю пропонує різноманітні акції: конкурс оркестрів, етнофешн, кухню народів світу, марш-паради тощо.

Маючи на меті об'єднання гравців культурної сфери та створення нової платформи для конструктивного діалогу між ними, X ювілейний Міжнародний фестиваль фольклору «Етновир» у 2021 році ініціював проведення «Форуму фольклорних ініціатив». У заході, що відбувся у Палаці Потоцьких, взяли участь культурологи, менеджери культури, представники фольклорних фестивалів, керівники та учасники фольклорних колективів, представники інституцій культури, туризму та освіти. Обговорювались питання щодо ролі фольклору у XXI столітті, роботи з нематеріальною культурною спадщиною, а також про подолання стереотипів та створення якісного культурного продукту. «Радіо Сковорода» здійснила запис і трансляцію підкасту зі спікерами та учасниками [23].

Всеукраїнський фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято», присвячений імені відомого кобзаря О. Вересая, є подією у культурно-мистецькому житті України та візитною карткою Срібнянського району Чернігівської області. Всеукраїнська культурно-мистецька акція відкрита для солістів та творчих колективів різних складів, напрямів і жанрів бандурного мистецтва, професійних та аматорських мистецьких колективів, окремих митців і проводиться з метою сприяння розвитку академічного, традиційного та сучасного бандурного мистецтва.

На фестивалі своїми виступами радували гостей Національна капела бандуристів ім. Григорія Майбороди (м. Київ), народний артист України, лауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка Василь Нечепя, капела бандуристів Київського Національного університету культури та мистецтв,

капела бандуристів ім. Остапа Вересая обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм, зразковий ансамбль бандуристів «Соколики» (м. Чернігів), капела бандуристів «Зачарована Десна» Чернігівського музичного училища ім. Левка Ревуцького, кращі художні колективи Чернігівщини.

У рамках фестивалю відбуваються різні гуманітарні проекти. Наприклад, у 2010 році відбулося відкриття відреставрованого пам'ятного знаку «Кобзарям України». Традиційно на фестивалі розгортається «Містечко майстрів», де розташовані виставки майстрів народної творчості центру ремесел обласного навчально-методичного центру культури і мистецтв, осередку Національної спілки майстрів та територіальних громад Срібнянського району. Під час VI Всеукраїнського фестивалю кобзарського мистецтва «Вересаєве свято» відбувся також Міжрегіональний туристичний форум «Чернігівщина туристична – 2013». У межах форуму було презентовано садибу сільського зеленого туризму «Бджолярій» та оглядові екскурсії Національним історико-культурним заповідником «Качанівка», Національним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця» та історико-меморіальним музеєм-заповідником «Ганнина Пустинь» [58].

Серед фольклорних фестивалів інших регіонів можна виділити луцький фестиваль мистецтв «Пісні Великої Волині», в якому беруть участь окремі виконавці, вокально-фольклорні гурти, фольклорно-етнографічні ансамблі, народні музики, молодіжні фольклорні гурти, естрадні ансамблі довільного складу (ВІА), а також фестиваль «Млиноманія», який поєднує українські традиції та фольклор з сучасним мистецтвом і проводиться з 2007-го року в селі Печера (Тульчинський район Вінницької області) на свято Івана Купала. Щороку до програми «Млиноманії» додаються нові складові: велика та мала музичні сцени, ярмарок майстрів та майстер-класи, спортивні змагання, показові лицарські бої, екскурсії історичними місцями с. Печера та с. Сокілець, дитячі активності, художня та фото- виставка, кінопокази тощо.

Окремі музичні фестивалі спрямовані на пропаганду «українського способу життя». Таким є Всеукраїнський фестиваль-конкурс козацької пісні «Байда», започаткований у 2001 році Генеральною канцелярією Українського козацтва. У рамках фестивалю відбувалися конкурсні програми, в яких змагалися хорові колективи, вокальні ансамблі та солісти-вокалісти, дуети, тріо і кuartети. Проведені фестивалі-конкурси дали змогу продовжити відродження і розвиток найкращих зразків української пісенної творчості, відкрити нові імена та популяризувати найкращих виконавців, виховати естетичні смаки молоді, активізувати культурно-мистецьке життя України.

Всеукраїнський фестиваль українського духу «Бандерштат» проводиться з 2007 року щорічно в Луцьку або Рованцях і триває три дні. На фестивалі відбуваються виступи українських гуртів, які представляють всі стилі та напрямки сучасної української альтернативної музики. Також відбувається проведення майстер-класів різного спрямування, котрі пропагують проукраїнський стиль мислення, українську мову, культуру, життєву активність тощо. Родзинкою фестивалю є спеціально облаштований міст через річку Стир для виступів музикантів, поетів, журналістів [27].

Великий сегмент українських музичних фестивалів займають форуми, присвячені рок музиці. Так, головною метою щорічного музичного фестивалю «Західфест», що відбувається з 2009 року на Львівщині, є популяризація української культури та активного відпочинку серед молоді. Основною відмінністю від інших фестивалів є те, що фестиваль «Захід» проводиться без підтримки спонсорів та політичних організацій.

Рок-фестиваль «Дунайська Січ» проходить в Ізмаїлі під гаслом «Сколихни початок літа» з 2014 року. Стратегія розвитку фестивалю вибудовується як низка культурно-просвітницьких ініціатив, які реалізуються протягом року по всій Україні й завершуються великим фестивалем в Ізмаїлі. Колективи-учасники фестивалю виконують пісні українською мовою. Іноземні колективи мають виконати щонайменше одну музичну композицію українською. Особлива увага приділяється пісням про Дунай, на березі якого

проводиться фестиваль. Учасники виконують пісні, присвячені річці, або авторську кавер-версію української народної пісні «Ой у гаю при Дунаю».

Культурно-мистецьким проектом, спрямованим на розвиток та популяризацію вітчизняної молодіжної культури та естетики, є рок-фестиваль «Тарас Бульба». Це найстаріший рок-фестиваль України, що традиційно проходить у місті Дубно. Головною умовою участі у фестивалі є виконання україномовної рок-музики у всіх її напрямках та стилях. Родзинкою 30-го «Тараса Бульби» стала прем'єра однойменної рок-опери, яка відбулася вночі на одній з фестивальних сцен. Як зазначив один з організаторів фестивалю М. Арсенюк, «Бульба в рок-опері має бути сучасний військовий. Відповідно Майдан – це має бути Січ, а війна – це події, описані Гоголем в «Тарасі Бульбі», така певна інтерпретація» [33]. У виконанні рок-опери «Тарас Бульба» взяв участь рівненський оркестр «Бревіс» під керівництвом Г. Фіськова.

Цікавим прикладом використання географічного локусу у фестивальному менеджменті є «БарРокКо» – музичний фестиваль, що вперше відбувся 2007 року в місті Бар на Вінниччині. Фестиваль створений силами місцевих музикантів у 2007 році, але в наступні роки не проводився. Через десять років після створення фестивалю, громадська організація «Актив.Бар» відродила фестиваль і планує займатися його проведенням щорічно. На меті стоїть підтримка якісного українського сучасного року, зв'язок з традиціями класичної музики, увага до місцевої історичної минувшини, популяризація неформального мистецтва, змістовне дозвілля молоді. Кредо фестивалю – «якісна українська рок-музика та хороша компанія». Фестиваль апелює до бароко як епохи в історії мистецтва, пропонуючи цікаві поєднання сучасного та класичного мистецтва.

Так, програма «БарРокКо» не обмежується музикою, а презентує різні прояви візуального мистецтва. Для цього організатори використовують серед локацій фестивалю місцеві пам'ятки архітектури – залишки Барського замку XVI століття та неоготичний костел святої Анни. Дозвілля у перервах

фестивальної програми максимально насичується знайомством з історією міста та екологічними активностями [5].

Фестиваль просто неба «Європа-центр», на який запрошуються українські і закордонні виконавці, був заснований у 2005 році в місті Рахів (Закарпатська область). Дата і місце проведення фестивалю обрано не випадково, оскільки центр Європи знаходиться саме в Рахові.

Іншими прикладами створення позитивного іміджу міста в межах фестивального менеджменту є такі музичні форуми, як «TheBestCity.UA» (м. Дніпро), «Файне місто» (м. Тернопіль), «Потяг до Яремче» (Івано-Франківська область), «MRPL City» (м. Маріуполь). Основна мета таких фестивалів – популяризація серед молоді активного відпочинку та розвиток фестивального руху в Україні. Програми фестивалів пропонують розмаїття мистецьких акцій і змістовний відпочинок. Глядачів запрошують цілі фестивальні «міста» з концертними майданчиками, наметовими містечками, спортивними турнірами, зонами фуд-корту й розвагами на будь-який смак.

Традиційно одну з найбільших слухацьких аудиторій має популярна музика, отже фестивалі, присвячені цьому жанрові, є наймасштабнішими. Таким є всеукраїнський молодіжний фестиваль сучасної пісні та популярної музики «Червона рута», започаткований у 1989 році й названий на честь відомої пісні В. Івасюка, а також фестиваль музики, краси і спорту «Таврійські ігри». Визначаючи роль цих фестивалів у культурному житті України, О. Мамченкова зауважує: «Їхня поява позначила зміну поколінь і вплинула на формування світогляду та смаків українців. Їхні еволюція або закриття стали індикаторами зміни суспільно-політичної та економічної ситуації в країні» [32].

Фестиваль «Червона рута» тримається на «трьох слонах». По-перше, це ідея музичного фестивалю, у фокусі якого була би сучасна українськомовна музика. Другим «слоном» є оригінальність і сучасність: засновники фестивалю наполягають на самобутності створюваної конкурсантами музики. Нарешті, фундаментальною засадою заходу є молодіжність, адже, на думку організаторів, кожне покоління потребує своєї музики.

«Червона рута» має дворічний графік. У парні роки проводяться обласні відбіркові конкурси в кожній області України. У непарні роки – підготовка та проведення фінальних змагань фестивалю. Конкурси проводяться у шести жанрах: український автентичний фольклор, популярна, танцювальна, акустична, експериментальна та рок-музика. Між відбірковими та фінальними конкурсами постійно діє мистецька школа-майстерня фестивалю.

Від початку 1990-х до середини 2000-х років одним із найгучніших центрів фестивального життя країни були «Таврійські ігри». За цей час на сценах фестивалю виступили сотні артистів з сімнадцяти країн світу. У перші роки тут домінували російські групи («Агата Крісті», «Наутілус Помпіліус») та зірки західної сцени (наприклад, британська поп-діва Саманта Фокс, Кріс Норман). Згодом фестиваль став місцем зустрічі також українських артистів (Ані Лорак, Тіна Кароль, гурти «Океан Ельзи», «Скрябін» та багато інших). Завдяки телевізійним трансляціям концертів аудиторія фестивалю перетворилася на багатомільйонну [31].

Програма фестивалів «Таврійські ігри», крім концертів популярної музики, включала кілька складових. Серед них – конкурс краси «Королева Таврії», спортивні змагання (дитячий футбольний турнір на приз клубу «Шкіряний м'яч», Таврійська вітрильна регата, міні-спартакіада серед інвалідів), різноманітні шоу-програми, фестивальний круїз на пароплаві «Леся Українка». У дні роботи фестивалю працював бізнес-центр за участю представників бізнес-кіл та державних структур, а також проводилася церемонія нагородження Всеукраїнської премії в галузі музики та масових видовищ «Золота Жар-птиця».

2.2. Фестивалі класичної музики: регіональні особливості та зміст програм

На фестивальній карті сучасної України важливе місце посідають форуми класичної музики. Кожний принаймні обласний центр прагне проводити такі заходи, які незмінно асоціюються з елітарністю і свідчать про вишуканий смак організаторів і публіки. Фестивалі класичної музики також «закривають» той соціальний попит, який поєднує розваги та академічне просвітництво.

Серед яскравих вітчизняних форумів класичної музики можна виділити міжнародний музичний фестиваль «Odessa Classics», в якому беруть участь всесвітньо відомі музиканти та колективи сучасної класичної сцени: Дж. Белл (скрипка), О. Ботвінов (фортепіано), М. Гьорне (вокал, баритон), Л. Дебарг (фортепіано), Є. Кісін (фортепіано), Цюріхський Камерний Оркестр, Брюссельський Камерний оркестр, Національний симфонічний оркестр України. Програми фестивалю передбачають також проведення виставок, літературних та кіно-зустрічей, open-air концертів [22].

Фестиваль камерної музики «Хмельницький камер фест» має за мету розвиток українського камерного виконавства, знайомить шанувальників жанру з різноманітною палітрою музичного сьогодення у досконалій виконавській інтерпретації блискучих музикантів сучасності. Спеціальними гостями фестивалю 2017-го року стали блискучий піаніст, лауреат премії «Artist international in New York» В. Зайцев (США), відомий гітарист та композитор, лауреат міжнародних конкурсів М. Вігула (Угорщина), директор та художній керівник Камерної філармонії ім. В. Лютославського міста Ломжи, диригент Я. Заржицький (Польща). Афіша фестивалю 2021-го року містила такі цікаві акції, як «Скорик в стилі Jazz», «Від французького романтизму до сучасності», «Концерт музики В. Барвінського», «Вечір фортепіанних концертів С. Борткевича», «Козацький міф Шевченка», «Crescendo музики душі крізь призму співу» [4].

«Музичні прем'єри сезону» – міжнародний фестиваль, заснований Київською організацією Національної спілки композиторів України. Він

проводиться в м. Києві щорічно, починаючи з 1989 року, наприкінці березня – початку квітня. На фестивалі традиційно представлена симфонічна, камерна, хорова, оперна музика у виконанні найкращих українських та зарубіжних колективів та солістів, широко відомих у світі. Програму фестивалю складають переважно прем'єри творів українських композиторів. При цьому важливо, що фестиваль дає можливість висловитися молодим композиторам. Так, починаючи з 2011 року в межах «Музичних прем'єр сезону» відбуваються концерти лауреатів і дипломантів Всеукраїнського конкурсу молодих композиторів імені Івана Карабиця. Слухачі відкрили для себе творчість О. Моцар, К. Майденберг, О. Шевченко, Є. Сафроній, К. Ульяницької, О. Горюнової, С. Єгерського, Ю. Філіпської, Д. Бочарова [45].

Цікавим проектом є «Фестиваль давньої музики» у Львові, започаткований у 2003 році. Фестиваль представляє давню музику різних європейських країн – вокальну та інструментальну, церковну і світську, оперну та ораторійну. Фахівці з давньої музики не лише виступають у концертах, але й надають консультації та проводять курси майстерності, що сприяє розвитку «історично поінформованого» виконавства в Україні. Концерти фестивалю відбуваються у дзеркальній залі Львівського національного академічного театру опери та балету ім. С. Крушельницької, Римо-католицькому кафедральному соборі, «Віденській кав'ярні», дзеркальній залі палацу Потоцьких. У фестивалі беруть участь А. Іванюшенко, клавесин, Н. Кожушко-Максимів, флейта (Україна), Ж. Фріш, флейта (Франція), «A Cappella Chor Zürich» (Швейцарія), хор Барокової капели (Україна) під керівництвом Б. Шведа (Україна-Швейцарія), гурт «Старий Ольса» (Білорусь) [14].

Високий рівень насиченості мистецьких подій демонструють львівські «Контрасти». Програми фестивалю традиційно містять велику кількість творів зарубіжних авторів, до участі у форумі запрошують європейських виконавців і навіть колективи. Аналізуючи особливості «Контрастів» та їхню відмінність від столичних фестивалів, С. Неверов пише: «Політика організаторів львівських «Контрастів» саме і відрізняється вмінням зібрати кращі виконавські сили в

один час, в одному місці, всіх разом, а головне, саме тих, кого треба. У столиці музиканти, на жаль, ще часто грішать звичкою заробляти гроші за рахунок безкарно поганого виконання. Це не може не відбиватися на слухачеві – він просто перестає вірити сучасним композиторам та їхній музиці. На щастя, у Львові цієї проблеми не існує. Вихована, розбірлива, інтелектуально розвинена публіка – найбільше досягнення десяти років «Контрастів». Тепер фестиваль – подія, на яку чекають не тільки у Львові, і платний вхід, що його нещодавно ввели організатори, за для вирішення питання про аренду залів, цьому не те, що перешкода, а, можна сказати, фактор, який підвищує фестивальний престиж» [40].

Узагальнюючи досвід проведення перших чотирьох фестивалів «Київ Музик Фест», їх засновник І. Карабиць намагається осягнути причини, які призвели до усвідомлення необхідності організації музичного форуму в столиці. Серед них – формальність діяльності Спілки композиторів України, ізольованість від світового інформаційного простору, потреба в нових формах музичного життя, котрі б фіксували досягнення сучасного вітчизняного музичного процесу. І. Карабиць резюмує: «Настав час, коли самоствердження, відчуття гордості та гідності є не амбіція, а необхідність, без якої ми не пізнаємо світ, а світ не пізнає нас. Лондон, Берлін, Париж, Франкфурт, Единбург, Прага, Варшава – це тільки деякі європейські міста, що стали аренами великих музичних форумів. А скільки їх у Америці, Канаді, Японії, Австралії... Тож хіба Київ з його історичними пам'ятками, культурними традиціями, унікальним місцезоположенням не міг би піднятися до такого рівня?» [21].

Столичний «Київ Музик Фест» у фестивальному просторі України виконує функцію структурування. Цей форум декларується як такий, що «прагне відтворити всю «базу даних» професійної музики України та відображає реальну ситуацію сучасного музичного мистецтва» та є «підсумком музичного року України, своєрідним барометром коливань творчих процесів» [43]. Намагаючись стимулювати музичне життя у регіонах, «Київ

Музи Фест» не тільки презентує «зріз» кращих творів регіональних композиторів, але й проводить унікальні для українського фестивального простору акції – виїзди до інших міст з концертними програмами, виставками, лекціями тощо (очевидно, що сьогодні організатори жодного іншого фестивалю не можуть дозволити собі такої потужної «шефської» роботи).

«Київ Музик Фест» започаткував традицію поєднання різних мистецтв у межах одного фестивалю. Від самого початку форум задумувався як «тотальний» культурний проект, що за своїм змістом наближається майже до поняття «культурне життя міста»: «Нам хотілося об'єднати видатні явища нашої культури. У 1990-му році, приміром, відбулася прем'єра художнього фільму Юрія Ільєнка «Лебедине озеро. Зона», що став призером 43-го Канського кінофестивалю. Ми також прагнули зближення з поетичним фестивалем «Золотий гомін», що саме тоді народився. Така мистецька програма, за нашим задумом, мала стати чимось більшим, ніж окремий фестиваль. Скажімо, протягом жовтня у Києві дуже насичена мистецька панорама: музика, поезія, живопис, кіно, театр...» [21]. Варто згадати, що в 2002 році на «Київ Музик Фесті» були виконані всі сонати О. Скребіна з використанням кольорової партитури (А. Грін, США).

Аналіз виконавського складу «Київ Музик Фесту» свідчить про те, що фестивалю притаманна підвищена увага до виконавців з регіонів України. Показова участь не тільки солістів, але і колективів: квартету «Гармонії світу» (Одеса) та Національного одеського філармонічного оркестру, Оркестру Харківської філармонії та Студентського камерного оркестру Харківського університету мистецтв імені І.П. Котляревського, камерного оркестру «Леополіс» та камерного хору «Глорія» (Львів), камерного оркестру «Лік домер» (Донецьк), хору «Благовіст» (Чернігів), мішаного хору «Орейя» (Житомир) та багатьох інших. Тобто, у межах «Київ Музик Фесту» відбувається об'єднання виконавців з регіонів – носіїв локальних культур – з метою формування загальноукраїнського культурного дискурсу.

Фестиваль класичної музики «Mariupol Classic» заснований у 2018 році з нагоди відкриття першої професійної концертної організації Маріуполя – Камерної філармонії – за часи Незалежності. Цей творчий проект вже охрестили справжнім форпостом українського професійного музичного мистецтва на Приазов'ї. Підкреслюючи цей меседж, організатори фестивалю з метою єднання музикантів і слухачів не тільки України, але і всього культурного співтовариства світу, відкривають для себе індустріальний, прифронтовий Маріуполь з нового, несподіваного ракурсу і стверджують його статус Великої культурної столиці, вітрини відродженого українського Донбасу [56].

Цей знаковий, резонансний проект-фестиваль, що реалізується в рамках проекту культурних ініціатив «Діалог на мові мистецтва» за підтримки Українського культурного фонду, є діалогом переосмислення класичної музики. Вона має стати зрозумілою і відкритою для людей різного віку, різних поглядів. Це діалог, який надихає, дає початок розвитку нового мистецтва в місті, яке стрімко оновлюється і стає все більш українським, сучасним, просунутим, туристично привабливим.

Серед гостей фестивалю – видатна українсько-шведська піаністка Н. Пасічник, переможець більше тридцяти міжнародних конкурсів японський саксофоніст К. Ігараші, французький саксофоніст К. Делангль, акордеоніст І. Саєнко, скрипаль Н. Пілатюк, А. Баришевський (фортепіано) та І. Завгородній (альт), «Kyiv Mozart Quartet», молодіжний симфонічний оркестр України «YsOU», джаз-секстет «ManSound», симфонічний оркестр Харківської філармонії під керівництвом маестро Ю. Янко, хор Житомирської філармонії під керівництвом засновника, художнього керівника і диригента О. Вацека. У межах форуму відбулися цікаві концертні програми «Скорик-Мусоргський» (останній затверджений і сформований самим композитором проект), «Magic SAX», концерт open-air «Ніч в опері».

Серед численних харківських фестивалів найяскравішим і найвизначнішим постав форум класичної музики «Харківські асамблеї».

Характерною рисою «Асамблей» є наявність генеральної – тематичної лінії, в відповідності з якою творчість конкретних композиторів або конкретна епоха стають центром мистецьких подій фестивалю (в цьому відношенні харківський форум продовжує традиції тематичних фестивалів). Поміж «сюжетів» харківського фестивалю – «Дні Моцарта в Харкові» (девіз «Моцарт і українська класична музика»), «Бароко і XX століття», «Шуберт і український романтизм», «Мендельсон-Бартольд і просвітництво», «Шуман і артистична молодь», «Ференц Ліст і традиції професійної музичної освіти», «Генрі Персел – синтез інтелекту і краси», «Бах. Бетховен. Брамс. Символ людської гідності та духу», «Глінка і світова культура», «Гектор Берліоз. Музичний Париж як центр європейської культури XIX сторіччя», «П.І.Чайковський: протистояння злу мистецтвом», «Гете у музиці світу» та інші. Репертуарна політика фестивалю, що визначається проголошеною тематикою «Асамблей» та їхніх «героїв», базується на шедеврах світової музичної спадщини. Основу концертних програм складають «хрестоматійні» композитори Західної Європи та Росії. Поряд з ними звучить українська – сучасна й класична – музика. Однак, швидко перехворівши на захоплення псевдоукраїнським у мистецтві, що поширилося у 1990-ті роки, Харків налаштувався на власну переоцінку української культури, спираючись на багатовікові європейські, насамперед, традиції.

«Харківські асамблеї» традиційно відкриваються концертами симфонічної музики. Кожний фестиваль стає своєрідною ареною для творчого змагання двох місцевих колективів – симфонічного оркестру Харківської обласної філармонії та Молодіжного симфонічного оркестру, презентація якого відбулася на «Асамблеях» 1992 року. Найбільш цікаве в симфонічних концертах – це можливість почути різне звучання знайомих оркестрів під керівництвом не тільки харків'ян, але й багатьох диригентів-гастролерів. Публіка познайомилася з інтерпретаціями таких шедеврів світової музики, як Другий Бранденбурзький концерт Й.С. Баха, Друга та Третя симфонія Й. Брамса, Героїчна симфонія Л. Бетховена та симфонічна поема «Мазепа» Ф. Ліста, Італійська та Шотландська симфонії Ф. Мендельсона, «Єктенія заупокійна»

Є. Станковича. Прозвучали Академічна увертюра Й. Брамса, Перша симфонія Д. Шостаковича, увертюра Л. Бернстайна «Кандід», «Вальс-фантазія» М. Глінки [17, с. 98].

«Географія» учасників «Асамблей» обумовлена певними чинниками. Це, насамперед, реалізація ідеї «союзу харків'ян». Фестиваль виконує функції свого роду «магніту», який притягує до себе навіть «колишніх» харків'ян, що роз'їхались по світу «в пошуках кращого». Серед них такі визнані світові зірки, як піаніст В. Крайнев (Німеччина), скрипалька Т. Гринденко (Росія), співачка Є. Мірошніченко (Україна). Відгукнулися на пропозицію взяти участь у фестивалі співаки С. Задворний (Італія) та солісти Большого театру Росії І. Журіна, Л. Сергієнко, В. Верестников, професор вищої школи музики Фрайбурга (Німеччина) піаніст В. Маргуліс, диригент С. Скрипка (Росія), скрипаль Е. Ідельчук (Фінляндія), віолончеліст В. Мальцев (Україна). На відкриття нового концертного залу філармонії в 1997 році зі США прилетів В. Жорданія – легендарний головний диригент оркестру Харківської філармонії, з діяльністю якого у 70-ті роки було пов'язане оновлення симфонічного репертуару та значне пожвавлення музичного життя міста.

Слід зазначити, що виконання «Асамблеями» функції обміну з іншими культурами відбувається навіть поза часовими межами фестивалю. Організатори активно впроваджують практику залучення до участі в форумі виконавців – лауреатів різних міжнародних конкурсів. Для останніх виступ на «Асамблеях» стає додатковим призом. Так, вже на першому фестивалі грала литовська піаністка А. Жварблїте, лауреат конкурсу ім. Чюрльоніса (Вільнюс). Отримавши на міжнародному конкурсі юних піаністів Володимира Крайнева (Харків, 1994) звання лауреатів, О. Мельникова (Новосибірськ) та М. Огнянер (Москва) дістали право виступити на фестивалі «Ф. Мендельсон і просвітництво».

Важливим результатом функціонування «Харківських асамблей» у культурі міста є поява нових культурно-мистецьких утворень. Крім заснування Молодіжного симфонічного оркестру (диригент – Г. Абаджан), а також

камерного оркестру «Струнна капела» під керівництвом А. Корнєва, існування фестивалю надало творчий поштовх цілій низці гуманітарних проектів. Це започаткування фестивалів «Музика – наш спільний дім», конкурсів юних піаністів В. Крайнєва, дитячих конкурсів піаністів ім. П. Луценка, що розкрили нові можливості перед талановитими учнями та викладачами музичних шкіл. Завдячуючи ефективній спонсорській підтримці, у 1995 році в межах «Асамблей» відбулися міжнародні конкурси молодих піаністів і вокалістів з призовим фондом 5000 доларів. Виконуючи роль своєрідних «супутників» «Асамблей», ці мистецькі заходи значно підвищують рівень насиченості знаково-символічної діяльності в міській семіосфері. (Слід зауважити, що традицію проведення конкурсів у межах фестивалю в Україні започаткував «Київ Музик Фест». Уже в 1991 році тут відбувся композиторський конкурс, фундаторами його стали М. та І. Коць зі США.) [17, с. 104].

Заснування конкурсів передбачає їхнє присвячення імені видатного митця чи громадського діяча. У цьому сенсі головною ідеєю, яка об'єднує всі конкурси, започатковані «Асамблеями», є вшанування пам'яті знакових для культурно-мистецького життя Харкова особистостей. Фіксуючи у назві імена відомих харків'ян, ці заходи разом утворюють свого роду «літопис» міської музичної культури. У контексті споріднених ідентифікаційних моделей «союзу харків'ян» і Харкова - «генератора ідей» – таку тенденцію можна тлумачити як декларацію унікальності культурного простору міста [18, с. 167-168].

Одним із найважливіших гуманітарних проектів, реалізованих «Харківськими асамблеями», є, безперечно, створення першого в Україні Шубертівського товариства в Харкові (офіційно засновано в 1996 році). Ґрунтуючись на тому, що в Харкові, як великому культурному центрі, повинні систематично звучати всі найважливіші твори світового репертуару, Шубертівське товариство проводить концертні вечори, які поповнюють ті прогалини, які накопичились у виконанні музики камерних жанрів. У програмах регулярних концертів презентована австро-німецька романтична пісня, вокальні дуети, інструментальні п'єси (сольні та ансамблеві). Звучить не

тільки Шуберт, але й сучасні йому автори, а також музика композиторів наступних епох, котрі наслідували шубертівські традиції. Цікаво, що для виконання камерних творів Товариство має в своєму складі квартет ім. Шуберта, створений на базі випускників і викладачів консерваторії. За роки існування Шубертівського товариства видано спеціальний випуск щорічника «Харківські асамблеї», присвячений Шубертові, збірник праць наукового симпозіуму «Шуберт і шубертіанство», ноти пісень Шуберта з оригінальними перекладами поетичних текстів російською та українськими мовами, а також ноти творів інших авторів, підготовлено серію радіо- та телепередач про Шуберта. У ювілейному (1997) році надруковано книгу Г. Ганзбурга «Статті про Шуберта» (друге видання вийшло в Москві). На запрошення голови Російського шубертівського товариства Ю. Хохлова члени харківської організації взяли участь у міжнародній шубертівській конференції в Москві [18, с. 169].

2.3. Музичні фестивалі в контексті культурно-мистецького життя міста Сум

Суттєвою ознакою сучасних музичних фестивалів, що проводяться у Сумах, є їхній тісний зв'язок із культурно-мистецьким життям міста. Фестивалі, присвячені музичному мистецтву, починають залучати різноманітні культурні практики й набувати поліфункціональності. Можна виділити декілька напрямів, реалізація яких перетворює музичні фестивалі на широкомасштабні акції, що розвивають культурно-мистецьку сферу міста. Серед таких практик – використання «аури» місця або видатного імені, установлення діалогу мистецтв у межах фестивалю, налагодження міжкультурних зв'язків, ініціювання різних культурних проєктів, розвиток мережі мистецьких локусів міста, відкриття й налагодження туристичного відпочинку і маршрутів, формування арт-менеджменту фестивалів.

Яскравим прикладом використання видатного імені, пов'язаного з «аурою» Сумщини, є Міжрегіональний фестиваль-конкурс юних музикантів «Пролісок». Він присвячений він перебуванню П. Чайковського на Сумщині. Фестиваль з'явився в Сумах в 2002 році завдяки ініціативі викладачів факультету мистецтв СДПУ ім.Макаренка, заслужених діячів мистецтв України Людмили та Валентини Макарових. Підтриманий колегами факультету, ректоратом педуніверситету, управлінням культури і туризму ОДА, директорами ДМШ, обласним об'єднанням Національної музичної спілки, вищим училищем мистецтв і культури ім.Бортнянського, фестиваль став візитною карткою міста.

У межах фестивалю формується міф про те місце, де «бував» П. Чайковський, як про особливий локус простору, який став для композитора певним культурним центром. Дослідники «сумського» періоду творчості композитора встановили, що в Низах він працював над «Керівництвом до практичного вивчення гармонії», першою дією опери «Опричник», однією з середніх частин Другої симфонії, оперою «Коваль Вакула», над Четвертою та П'ятою частинами Третьої симфонії. При цьому плідність композитора неодмінно пов'язується з особливостями середовища, в яку він був занурений. Низи постають як едем для художника, де той черпає матеріал для роботи і творчі сили. «Під час самотніх прогулянок серед дібров і заплавних лук народжувалися мелодії, тут він знаходив все нові імпульси для творчості» [30, с. 230], «збираючи» музичні теми для своїх творів» [30, с. 242]. А ось рядки, що проливають світло на «особливості» створення опери «Коваль Вакула»: «Тільки композитор, який спостерігав за життям народу, тобто героїв своєї опери» зсередини» (а саме – в Низах), зумів так точно і тонко виявити риси характеру персонажів, органічно використовувати народні пісні, танці, обрядові сцени, пронизані українським і російським національним колоритом» [30, с. 234]. Також декларується думка про вплив Сумщини на процес формування Чайковського як композитора: «В наш край Петро Ілліч Чайковський вперше приїхав ще нікому не відомим скромним студентом

консерваторії. Приїжджав і вже знаменитим композитором, автором багатьох опер і симфоній. Перебування на Сумщині стало заповідним і дорогим етапом на його широкому життєвому шляху» [29, с. 4]. Очевидно прагнення авторів підвищити статус Сумщини до позиції культурного центру, вплинув на становлення Чайковського-композитора і зумовило створення їм певної кількості творів. Цікаво, що ідея центру (а точніше, його репрезентативна функція) активно використовується дослідниками і в історичній перспективі: «Отже, перебування на Україні, зокрема на Сумщині, знайшло помітне відображення в творчості П. Чайковського. Сумщина віддячила пропагандою і популяризацією творів композитора, увічненням його пам'яті» [29, с. 4]. Отже, одним із завдань фестивалю «Пролісок» його організатори ставили меморизацію імені П. Чайковського і пов'язаних з ним локусів Сумщини.

Ідеї розвитку мережі мистецьких локусів міста й Сумщини реалізуються в межах багатьох музичних фестивалів. Так, концерти та конкурсні прослуховування Міжрегіонального фестивалю-конкурсу юних музикантів «Пролісок» проходили в музичних школах міста, вищому училищі культури і мистецтв ім. Бортнянського, арт-кафе «Сумка», обласній філармонії, Низовській садибі Кондратьєвих, Голіцинській садибі в Тростянці. Міжнародний фестиваль духової музики «Сурми конституції» охоплює відкритий простір Сум. Глядачі мають можливість побачити марші-паради вулицею Соборною, виступи колективів на різних майданчиках міста, концерти в Національному театрі ім. Щепкіна та яскраве шоу на стадіоні «Ювілейний». У межах фестивалю авторської пісні та співаної поезії «Булат» відбуваються творчі зустрічі «бард-рок-альтанка», де гості фестивалю й слухачі збираються у сумській альтанці – одному з символів міста. Цікавим проектом 2017 року став флешмоб на сумському залізничному вокзалі, коли учасники фестивалю виконали пісню «Чом ти не прийшов».

Сумська обласна філармонія в якості основної академічної сцени Сумщини надає свою сцену для проведення концертів класичної музики таких фестивалів, як «Пролісок», «Слобожанська фантазія». Концерти органної

музики «Organum'у» до 2002 року проходили в залі камерної та органної музики (Троїцькому храмі), камерні вечори «Bach-fest», особливо концерти клавесинної музики, публіка мала можливість послухати в чудовій акустиці католицького храму. Власний простір намагаються створити й фестивалі джазової музики. Так, концерти «Jazz-fest» часто відбуваються в Театрі юного глядача, у якості ж концертних майданчиків Міжнародного джазового фестивалю «Jazz Bez» виступають головний партнеру проекту – нічний клуб «Marinad» – та підвальне приміщення Конгрес-центру СумДУ.

Важливим фактором активізації культурно-мистецького життя Сум є різноманітні культурні проекти, що їх реалізують музичні фестивалі. Наприклад, продовженням фестивалю-конкурсу «Джаз-Вітраж» є проведення семінарів-практикумів «Джазова майстерня», на яких проходять майстер-класи, зустрічі з професійними джазовими музикантами, підвищується рівень майстерності викладачів, стимулюється їх творче зростання. У 2019 році в залі обласної філармонії відбувся майстер-клас заслуженої артистки України, відомої джазової виконавиці О. Войченко. Її творчим партнером по сцені став знаний джазовий музикант, заслужений діяч мистецтв України, керівник джаз-групи «Араміс» В. Прихожай.

Яскравим «дочірнім» проектом Міжнародного фестивалю класичної музики «Слобожанська фантазія» є однойменний конкурс піаністів. Цей захід вирішує низку соціокультурних завдань, серед яких – виявлення та підтримки молодих талановитих музикантів-піаністів, сприяння розкриттю їх творчої індивідуальності та подальшому вдосконаленню їх виконавської майстерності, активізація творчої діяльності викладачів музичних навчальних закладів, обмін досвідом та інноваційними ідеями провідних викладачів, збагачення концертного та педагогічного репертуару кращими зразками класичної світової музики, пропагування спадщини світового фортепіанного мистецтва, національних здобутків країн учасників.

Цікавою й плідною є взаємодія організатора фестивалю «Organum» О. Ковалю з хазяйкою мистецької садиби «Сад стежинок, що сходяться»,

відомою сумською художницею І. Проценко. Наприклад, у 2016 році тут виступали учасники «Organum'у» з Києва Е. Шаманаурі (фортепіано), К. Шарапов (скрипка) та Г. Щербина (віолончель), які перед «офіційним» концертом у філармонії наступного дня зіграли в затишній, камерній атмосфері «Саду». Лауреати багатьох музичних конкурсів залучили слухачів мистецької садиби до такого сприйняття всесвіту звуків, яким його зафіксували в нотах Й. Гайдна, Л. Бетховен, Ф. Мендельсон, грузинський композитор В. Азарашвілі. Гадається, саме проведення таких акцій дозволило «Саду стежинок, що сходяться» стати лауреатом міського арт-медіа проекту «культурний острів» у номінації «Камерна сцена» [61].

Підготовка та проведення фестивалів «Bach-fest» і «Organum» обумовили необхідність «занурення» у проблеми виконавської реконструкції європейської музики XVII–XVIII ст., питання звуковидобування, інтерпретування та акустичних параметрів музики Й.С. Баха. Результатом цієї діяльності стало сприяння виданню українською мовою книги відомого австрійського музикознавця Н. Харнонкурта «Музика як мова звуків» (2002), редагування якої О. Коваль здійснив разом із відомим в Україні знавцем історії фортепіанного виконавства Н. Кашкадамовою. Іншим видавничим проектом став здійснений О. Ковалем український переклад текстів бахівських «Страстей за Іоанном», що вийшли друком у буклеті до львівського фестивалю «Контрасти» (2000) [15, с. 170].

Один із напрямків діяльності О. Ковалю – підтримка молодих талантів. Неодноразово у межах сумських фестивалів організовував майстер-класи провідних музикантів світу для молодих українських виконавців (клавесин, орган, скрипка, віолончель) та творчі зустрічі з музичною громадськістю, викладачами, студентами і учнями навчальних закладів міста Суми та Сумської області.

У 1998 році О. Коваль заснував ансамбль камерної музики «Органум» (скрипка, флейта, віолончель, клавесин), з яким гастролював містами України. Він також – керівник музичної секції Мистецького центру «Собор», де

здійснював проекти «Музичний дарунок», «Срібно дзвенить клавесин», та серії концертів місцевих музикантів та українських артистів. Цикли абонементних концертів «Вечори органної музики» та сольні концерти-лекції О. Ковалю втілювали принципи діалогу мистецтв. Ці акції проходили з використанням візуальних засобів: фільми, слайди, які висвітлюють теми концертів (фото композиторів, органів, творів живопису, скульптури, архітектури, що характеризують конкретну історико-культурну епоху), програмні слайд-фільми із використанням картин сумських художників та фотографів під час виконання музичних творів.

Специфічною діяльністю, яка здійснюється у межах музичних фестивалів, є налагодження туристичного відпочинку і розробка туристичних маршрутів. Одним із прикладів втілення ідей фестивального туризму є ігрові квести центром міста, які проводяться на фестивалі авторської пісні та співаної поезії «Булат». Квести – це захоплюючі пригодницькі ігри, в яких може взяти участь будь-хто. Гра проходить в два етапи. На першому етапі, заочному, учасники мають відгадати низку загадок, що з'являються поступово на сайті фестивалю. За правильне рішення кожної загадки учаснику нараховується певна кількість балів. Всього сім етапів, шістнадцять загадок і сто балів. Для участі у другому турі необхідно в першому набрати сімдесят п'ять балів. Другий тур відбувається безпосередньо на фестивалі. Це, по суті, екскурсія містом в ігровій формі. Переможець «Bulat. The Quest» отримує спеціальний приз від організаторів.

Туристична складова прослідковується і в діяльності організаторів Міжрегіонального фестивалю-конкурсу юних музикантів «Пролісок». З метою залучення уваги влади та громадськості до проблемного стану Низовської садиби Кондратьєвих концерти переможців фестивалю в його заключний день проходили в Низах, а згодом у відреставрованій садибі Голіциних в Тростянці. Стало доброю традицією у травні виїжджати автобусами до Низів і Тростянця. Там для учасників «Проліску» проводилися екскурсії, робилися групові фото біля пам'ятнику П. Чайковському. У садибах Кондратьєвих і князя Голіцина

давалися концерти, що ставали подією в музичному житті Сумщини. Кореспондент сумської газети Ю. Лесіна сподівається, що фестиваль, пов'язаний з ім'ям великого композитора, сприятиме відродженню місцевої культури: «Саме завдяки великому композиторові П.І.Чайковському Низи стануть однією з духовних домінант Сумщини, якими багатий наш край. А фестиваль юних музикантів «Пролісок», дитяча творчість допоможуть прокласти сюди просторий шлях» [24].

Важливим фактором розвитку культурно-мистецького життя міста є налагодження міжкультурних зв'язків в межах музичних фестивалів. Так, фестиваль класичної музики «Слобожанська фантазія» сприяє розширенню та зміцненню зв'язків між молоддю та мистецькими навчальними закладами країн учасників. Крім українських, на фестиваль приїждять виконавці з Казахстану, Молдови, Китаю, Італії, Німеччини, Іспанії, Росії, Сінгапуру, Ізраїлю, Чехії, Японії, Литви, Південної Кореї, які протягом тижня дарують сумчанам прекрасні години високого мистецтва.

На фестивалях «Bach-fest» і «Organum» побувало чимало музикантів з України та зарубіжжя: Австрії, Бельгії, Білорусі, Ізраїлю, Італії, Іспанії, Канади, Латвії, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини, США, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції, Японії. Виступали славетні органісти: Є. Лісіцина з Латвії, Е. Лебрєн з Франції, Ю. Гембальські з Польщі; українська співачка О. Пасічник, кларнетистка В. Кузьміна, Київський квартет саксофоністів, камерні хори, оркестри, ансамблі.

Фестивалі «Bach-fest» і «Organum» співпрацюють з міжнародними інституціями, посольствами іноземних держав в Україні. Організатор фестивалів О. Коваль шість разів отримував гранти Міжнародного фонду «Відродження» на загальну суму біля 50 000 доларів. З них 20 000 було отримано на придбання клавесина як основного інструмента бахівських фестивалів.

Розвиток фестивального руху в Сумах сприяє народженню арт-менеджерів музичних фестивалів, чия діяльність значно поживляє культурне

життя міста. Поряд з музичними заходами О. Коваля, прикладом яскравого фестивального менеджменту можна вважати ініціювання та організацію фестивалю-конкурсу юних музикантів «Пролісок», присвяченого перебуванню П.І.Чайковського на Сумщині, Людмилою та Валентиною Макаровими. В. Макарова – активний музичний та громадський діяч. Вона є членом обласного відділення президії Національної всеукраїнської музичної спілки, головою асоціації камерно-інструментальної музики при Сумському обласному об'єднанні Національної всеукраїнської музичної спілки. Як скрипалька В. Макарова виступає з концертними програмами, проводять значну музично-просвітницьку роботу. Ця творча робота знайшла своє відображення в серії науково-популярних видань: «І слово в пісні відгукнеться», «Гармонія часів (музична культура та мистецтво Сумщини)», «Зачарування звуків ніжних», «Скрипкові ансамблі» (навчально-методичний посібник), «Сумщина в долях трьох геніїв» (літературно-художнє видання). У межах тридцятирічного проекту «Музична культура Сумщини» сестри Макарови проводили лекції-концерти у містах Суми, Лебедин, Тростянець, Глухів, Ромни, Путивль, Гадяч, смт. Низи, охоплюючи практично всі установи культури (філармонію, музеї, дитячі музичні школи, загальноосвітні школи). Виконавський та педагогічний досвід сестер Макарових дозволив їм зібрати дружнє коло шанувальників музичного мистецтва на фестивалі «Пролісок».

Висновки до розділу 2

Українські музичні фестивалі кінця XIX – початку XX століття охоплюють широке коло жанрів від фольклорної, популярної музики й року до джазу й класики. У багатьох містах проводяться фестивалі, спрямовані на відродження етнічних традицій, пропаганду українського способу життя. Важливими ознаками стає використання у фестивальному менеджменті «аури» географічного локусу, а також намагання створити позитивний імідж міста.

Серед відомих вітчизняних фестивалів – фестиваль етнічної музики «Країна мрій», щорічний міжнародний фестиваль фольклору «Етновир», фестиваль-конкурс козацької пісні «Байда», фестиваль українського духу «Бандерштат», рок фестивалі «БарРокКо», «Європа-центр», фестивалі класичної музики «Музичні прем'єри сезону», «Контрасти».

Афіші музичних фестивалів презентують різні за формою та змістом мистецькі та не мистецькі акції: конкурси оркестрів, етнофешн, ярмарки кухонь народів світу, марш-паради, мистецькі, туристичні й бізнесові форуми, трансляції підкастів, відкриття пам'ятних знаків, оглядові екскурсії заповідниками, ярмарок майстрів та майстер-класи, спортивні змагання, показові лицарські бої, дитячі активності, художня та фото- виставки, кінопокази, прем'єри рок-опер. Для проведення такої кількості заходів часто будуються цілі «фестивальні міста» з концертними майданчиками, наметовими містечками, спортивними турнірами, зонами фуд-кору й розвагами на будь-який смак.

ВИСНОВКИ

1. Передумови для появи музичних фестивалів виникали в релігійній і у світській культурі, поступово формуючи основні риси: наявність головної ідеї (теми), періодичність, універсальність, збереження традицій, здатність до розвитку. Сучасні фестивалі залучають до свого художнього поля видатних виконавців, композиторів і слухачів, стаючи своєрідними «каталізаторами» в створенні нових форм побутування музики. Виступаючи необхідною складовою загальної культурної панорами, сучасні музичні фестивалі формують культурну ідентичність, популяризують національну культуру, стають формою культурної інтеграції та міжнародного культурного обміну.

Музичний фестиваль займає особливе місце в системі культурної комунікації. Це специфічна форма культурного діалогу, простір багатопланових творчих взаємодій. Фестиваль дає унікальну можливість не тільки приєднатися до мистецтва, зібрати широку аудиторію в єдиному культурному просторі, але і створити умови для безпосередньої участі в творчому процесі.

Серед характерних рис музичного фестивалю – проведення в заздалегідь встановленому місці протягом певного проміжку для своєї цільової аудиторії. Такі ознаки обумовлюють появу й розвиток фестивального туризму з притаманними йому самостійною культурою проведення, реалізацією певних соціальних ініціатив та акцій. Фестивалі формують позитивний імідж міста та здійснюють його промоцію, сприяють збільшенню туристичного потоку, залученню інвестицій і розвитку інфраструктури культурної галузі.

2. Європейські фестивалі мають давню історію. Так, на рубежі XVI-XVII століть виникли спільноти «Філармонічне суспільство Болоньї», «Філармонічне суспільство Верони», римська «Академічна громада», які сприяли виникненню феномена публічних концертів. Саме ці концерти, що проводилися в залах театрів і готелів, в садах і парках, на імпровізованих сценах штучних водойм, стануть основним елементом структури сучасних музичних фестивалів.

Порівняльний аналіз європейських і українських музичних фестивалів дозволив визначити їх функції. Фестивальний рух сприяє реалізації ідей музичного просвітництва, появі нових культурно-мистецьких утворень. Музичні фестивалі також поширюють загальнонаціональні культурні цінності і традиції, виконують виховні функції, формуючи молоде покоління філармонічного слухача, демонструють можливості співпраці різних соціальних інститутів, що функціонують у регіонах (філармоній, театрів, навчальних закладів).

3. Українські музичні форуми зламу XX-XXI століть демонструють великий жанрово-стильовий діапазон, а також розмаїття форм та змісту. У багатьох містах проводяться фестивалі етнічної («Країна мрій», «Етновир»), фольклорної («Вересаєве свято», «Пісні Великої Волині»), популярної музики («Червона рута», «Таврійські ігри»), року («Дунайська Січ», «Тарас Бульба»). Одними з найпоширеніших є також фестивалі класичної музики («Харківські асамблеї», «Прокоф'євська весна», «Київ Музик фест») і джазу («Vinnytsia Jazz fest», «Jazz in Kiev» та інші).

Характерною ознакою музичних форумів є прагнення до розширення «зони культурного покриття», що проявляється у залученні різноманітних немистецьких практик. Серед таких складових можна виділити конкурси краси, спортивні змагання, вітрильні регати, міні-спартакіади серед інвалідів, різноманітні шоу-програми, фестивальні круїзи на пароплавах, функціонування бізнес-центрів за участю представників бізнес-кіл та державних структур, церемонії нагородження різноманітних премій в галузі музики та масових видовищ.

4. Важливе місце на фестивальній карті сучасної України посідають форуми класичної музики. Кожний принаймні обласний центр прагне проводити такі заходи, які незмінно асоціюються з елітарністю і свідчать про вишуканий смак організаторів і публіки. Фестивалі класичної музики також «закривають» той соціальний попит, який поєднує розваги та академічне просвітництво.

Серед яскравих вітчизняних форумів класичної музики можна виділити «Odessa Classics», в якому беруть участь всесвітньо відомі музиканти та колективи сучасної класичної сцени, «Хмельницький камер фест», що знайомить шанувальників жанру з розмаїтою палітрою музичного сьогодення у досконалій виконавській інтерпретації блискучих музикантів сучасності, «Музичні прем'єри сезону», міжнародний фестиваль заснований Київською організацією Національної спілки композиторів України для пропагування новітньої вітчизняної музики, «Фестиваль давньої музики» у Львові, що сприяє розвитку «історично поінформованого» виконавства, «Київ Музик Фест», який відображає реальну ситуацію сучасного музичного мистецтва та є «підсумком» музичного року України, «Mariupol Classic», що покликаний стверджувати статус Маріуполя як культурної столиці та вітрини відродженого українського Донбасу.

Програми фестивалів намагаються охопити весь мистецький простір: музику, поезію, живопис, кіно, театр. Серед фестивальних акцій – тематичні концерти, проведення виставок, літературних та кіно-зустрічей, open-air концерти, консультації, лекції та курси майстерності, прем'єри художніх фільмів тощо.

5. Музичним фестивалям, що проводяться у Сумах, притаманний тісний зв'язок із культурно-мистецьким життям міста. Можна виділити декілька напрямів, реалізація яких перетворює музичні фестивалі на широкомасштабні акції, які розвивають культурно-мистецьку сферу міста. Це використання «аури» місця або видатного імені, установлення діалогу мистецтв у межах фестивалю, налагодження міжкультурних зв'язків, ініціювання різних культурних проектів, розвиток мережі мистецьких локусів міста, відкриття й налагодження туристичного відпочинку і маршрутів, формування арт-менеджменту фестивалів.

Яскравим прикладом використання видатного імені, пов'язаного з «аурою» місця, є Міжрегіональний фестиваль-конкурс юних музикантів «Пролісок», присвячений перебуванню П. Чайковського на Сумщині. Одним із

завдань фестивалю є меморизація імені видатного композитора і пов'язаних з ним локусів Сумщини.

Ідеї розвитку мережі мистецьких локацій міста й Сумщини реалізуються в межах багатьох музичних фестивалів і пов'язані з використанням традиційних і нетрадиційних концертних майданчиків (концерти у «Альтанці», флешмоби на залізничному вокзалі тощо).

З метою налагодження туристичного відпочинку на фестивалі «Буллат» проводяться ігрові квести центром міста, концерти переможців «Проліску» проходять у садибах у Низах і Тростянці, проводяться екскурсії, робляться групові фото біля пам'ятнику П. Чайковському.

Серед культурних проєктів, що реалізуються у межах музичних фестивалів, можна виділити проведення семінарів-практикумів, майстер-класів, виконавські конкурси як «дочірні проєкти» фестивалів, видавнича діяльність, заснування О. Ковалем ансамблю камерної музики «Органум».

Розвиток фестивального руху в Сумах сприяє народженню арт-менеджерів музичних фестивалів, чия діяльність значно пожвавлює культурне життя міста. Поряд з музичними заходами О. Ковалю, прикладом яскравого фестивального менеджменту можна вважати ініціювання та організацію Людмилою та Валентиною Макаровими фестивалю-конкурсу юних музикантів «Пролісок», присвяченого перебуванню П. Чайковського на Сумщині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айламазьян А. Фестиваль «Терпсихора в Тавриде» как воплощение идеи синтеза искусств. Культура и искусство. 2017. №12. С. 98-107.
2. Баранов А. Музыкальный фестиваль как явление культуры: региональные фестивали в культурной политике России. 2015. №6. С. 39-54.
3. Баранов А. Фестивали классической музыки в культурной политике России. Государственная служба. 2014. №3 (89). С. 117-118.
4. Барна Л. Щорічний міжнародний фестиваль «Хмельницький камер фест» знову збирає друзів! URL: <https://www.0382.ua/news/1552207/soricnij-miznarodnij-festival-hmelnickij-kamer-fest-znovu-zbirae-druziv>
5. БарРокКо – фестиваль стильної музики URL: <https://barrockco.org.ua/#about>
6. Башаров Д. Музыкальные фестивали как перспективное направление развития событийного туризма в городе Томске. Томск, 2017. 62 с.
7. Боголюбова Н. М. Межкультурная коммуникация и международный культурный обмен. СПб. : СПбКО, 2009. 416 с. URL: <http://readli.net/chitat-online/?b=322825&pg=1>.
8. Верхованцева П. Музыкальный фестиваль как форма сохранения культурной памяти. Культурная память и культурная идентичность : материалы Всероссийской (с международным участием) научной конференции молодых ученых (XI Колосницынские чтения). 2016. №4. С. 44-46. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42271/1/978-5-7996-1865-0_2016_10.pdf
9. Владимирська Г. Фестиваль Odessa Classics вразив своїми «Осінніми сезонами». URL: https://lb.ua/blog/halyna_vladymyrska/494968_festival_odessa_classics_vraziv.html
10. Гайдукевич Е. Фестиваль как форма межкультурной коммуникации современной молодежи. Национальные культуры в межкультурной коммуникации: Социально-исторические аспекты межкультурного взаимодействия. Минск, 2016. Ч. 1. С.69-78.

11. Глазкина О.А. Практика реализации музыкальных фестивалей как формы международных культурных связей. *Современные инновации*. 2018. № 4(32). С. 48-49.
12. Гнесь А. Место фестивальной культуры в современном мире. Идеи и идеалы. 2014. № 2(20), Т. 2. С. 113-119.
13. Грабовський В. XXIX музичний фестиваль ім. Анатолія Кос-Анатольського в Коломиї. *Українська музика*. 2016/2 (20). С.114-117.
14. Григор'єва С. У Львові всьоме проведуть Фестиваль давньої музики. Програма. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/culture/265919-u-lvovi-vsom-provedut-festyval-davnoi-muzyky-prohrama>
15. Довжинец І. «Bach-fest» і «Organum» як територія музичного барокко. *Аспекти історичного музикознавства – VII: Бароккові шифри світового мистецтва* : зб. наук. ст. / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І. П. Котляревського; ред.-упоряд. Л. В. Русакова. Харків, 2016. С. 167-181.
16. Дробышева М. Международные музыкальные и театральные фестивали в Финляндии, Хорватии и России летом 2015 года. *Общество, среда, развитие*. 2015. №3. С. 204-206.
17. Зуєв С. «Харківські асамблеї»: діалог української та світової музичної спадщини. *Українська та світова музична культура: сучасний погляд: Наук. вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського*. Вип. 43. Кн. 2. К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2005. С. 96-104.
18. Зуєв С. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова) : дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. Суми, 2006. 207 с.
19. Зуєв С. Фестиваль як специфічний жанр мистецької комунікації. *Наук. вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського: Жанр як категорія музичної творчості: зб. наук. статей*. Вип. 81. К., 2009. С. 88-94.
20. Ігнат'єва Я. Фестивально-конкурсний рух в еволюції зарубіжного та українського музичного мистецтва. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 20, том 1, 2018. с.142-146.

21. Карабиць І. «Київ Музик Фест»: здобутки й проблеми. URL: <http://kmf.com.ua/kmf/birth.html>
22. Ковтун О. »Ми на ділі підтверджуємо європейський вибір України»: Піаніст Олексій Ботвінов про фестиваль Odessa Classics — 2021. URL: <https://www.buro247.ua/culture/arts/interview-with-oleksiy-botvinov-about-odesa-classi.html>
23. Лазуркевич С. У Львові пройде міжнародний фестиваль фольклору «Етновир»: цього року свято відбудеться на нових локаціях. URL: https://zaxid.net/do_dnya_nezalezhnosti_u_lvovi_proyde_mizhnarodniy_festival_folkloru_etnovir_n1524073
24. Лесина Ю. Будущее, которое звучит. URL: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&id=22062&in=208>
25. Лесина Ю. На Сумщині расцвел шестой «Пролісок». URL: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&id=35483&in=323>
26. Лі Шуай. Джаз у сучасному фестивальному просторі України. *Культура України*. Випуск 56. 2017. С.19-32.
27. Літвицька Л. П'ятнадцятий фестиваль українського духу «Бандерштат» біля Луцька: день перший. RL: <https://suspilne.media/153755-patnadcatij-festival-ukrainskogo-duhu-banderstat-bila-lucka-den-persij/>
28. Ловкова А. Фандрайзинг некомерческого музикального фестивалю. *Science Time*. 2015. С. 443-449.
29. Локощенко Г. Чайковський і Сумщина: Вивчення життя і творчості П.І.Чайковського в школі і вузі. Метод. рекомендації. Суми, 1990. 60 с.
30. Макарова В., Макарова Л. І слово в пісні відгукнеться... Суми: Видавництво «Собор». 2003. 288 с.
31. Мамченкова О. Фестивальна історія: як «Таврійські ігри» робили з Каховки музичну столицю. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/05/25/224354/>
32. Мамченкова О. Фестивальна історія: як прогрімала і чому стихла «Червона рута». URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/05/18/224232/>

33. Марчук О., Коломис М. 30-й рок-фестиваль «Тарас Бульба» на Рівненщині: організатор розповів, чого чекати URL: <https://suspilne.media/147274-30-j-rok-festival-taras-bulba-na-rivnensini-organizator-rozpoviv-cogo-cekati/>
34. Меньшиков, А. М. Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса : автореф. дисс. ... канд. искусствоведения: 17. 00. 01. М., 2004. 24 с.
35. Минайленко М. Феномен европейского фестиваля академического музыкального искусства. История праздничной культуры. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. 2020. Т. 22, № 71. С. 74-78.
36. Міжнародний конкурс молодих піаністів «Слобожанська фантазія». URL: <http://www.sumypianocompetition.com/competition.php?lang=ukr>
37. Москвічова Ю. Джазовий фестиваль «Vinnytsia Jazzfest» у культурному житті Вінниччини кінця XX – початку XXI століття: динаміка розвитку. *Наукові записки. Серія: 60. Мистецтвознавство*. 2016. №2. (вип. 35). С.60-69.
38. Музичко Г., Шолудько Н. Основні тенденції розвитку джазового фестивального руху у культурному просторі новітньої України. Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців. Частина 2. Рівне, 2015. С. 140-142.
39. Набоков Р. Фестиваль у контексті святково-сміхової культури. *Культура України*. 2013. Вип. 43. С. 118-126.
40. Неверов С. «Контрасты» современной музыки. URL: <http://www.versii.com/telegraf>
41. Николаевская Ю. Музыкант: профессия или призвание? (Листая страницы фестиваля «Харьковские ассамблеи»). *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2012. Вип. 35. С. 51-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvmp_2012_35_6
42. Олийнык Л. Музыкальная шкатулка года. URL: <http://www.zerkalo-nedeli.com/ie/index/541/>

43. Олійник О. Міжнародний музичний фестиваль «Vivat, Academia-102». *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2015. №4 (29). С.164-167.
44. Павина А. Текущее состояние и перспективы развития рынка музыкальных фестивалей в России. *Journal of Economy and Business*. 2019. vol.8. С. 125-128.
45. Поліщук Т. Тільки найкраще: у Києві відбудеться XXII Міжнародний фестиваль «Музичні прем'єри сезону». URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/tilki-naykrashche>
46. Пономарева А., Пономарев М. Музыкальный фестиваль как инструмент продвижения территориального бренда. Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2020. № 4. С. 61-64.
47. Резникова Е. Основные формы фестивалей искусств на современном этапе. *Культура и общество: Сетевое электронное научное издание*. 2006. 12 с. URL: <http://www.e-culture.ru/Articles/2006/Reznikova.pdf>
48. Рось З. Основні тенденції розвитку джазово-фестивального руху в Україні періоду незалежності (1992-2012 роки). *Наукові записки: Мистецтвознавство*. 2015. №1. С.82-88.
49. Сафронова Д.А. Соціокультурні функції музичних фестивалів. Суми. 2020. С. 47-50.
50. Сембрак А. Музичний фестивальний рух в сучасній Україні. *Історичний досвід і сучасність. Матеріали XXVII наукової конференції здобувачів вищої освіти*. Випуск 40. 2021. С.38-41.
51. Сергеев В. Универсальный язык общения. URL: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=812&ir=375>
52. Сичова О. Типи мистецьких фестивалів і конкурсів у сучасній Україні. *Мистецтвознавчі записки*. В. 24. Київ : Міленіум, 2013. С. 257-262.
53. Сичова О. Мистецькі фестивалі в соціокультурному просторі малих і середніх міст сучасної України: автореф. дис.. канд. наук: 26.00.01. Київ, 2015. 20 с.
54. Слюсаренко Ю. Театральні та музичні фестивалі в контексті розвитку художньої культури України. Херсон, 2020. 84 с.

55. Соболева О. Формирование и развитие аудитории фестивалей классической музыки. Санкт-Петербург, 2017. 66 с.
56. Стельмашевская О. Форпост на Приазовье: 29 августа начнется IV фестиваль классической музыки «Mariupol Classic 2021». *День*. 25 серпня 2021. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/kultura/forpost-na-priazove>.
57. Тигиева Д. Музыкально-фестивальный туризм как феномен потребительского спроса среди молодежи. Система ценностей современного общества. 2016. С. 124-128.
58. У Сокиринцях відбулися Всеукраїнський фестиваль кобзарського мистецтва «Вересаєве свято» та Міжрегіональний туристичний форум URL: <https://eco.cg.gov.ua/index.php?id=56611&tp=0>
59. Ущапівська О. Фестивалі Донецької обласної філармонії та їх вплив на формування сучасного регіонального культурного образу. Мистецтвознавчі записки. Вип. 17. К., 2010. С. 40-47.
60. Федорова Є. Поняття «фестиваль» та його мистецтвознавчі аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія*, Вип. 13. 2017. С. 110-120.
61. Чубур В. Вселенная звуков в «Саду сходящихся тропок». URL: <https://creativpodiya.com/posts/51742>
62. Швед М. Комунікативність функцій музичних фестивалів. Традиційна культура в умовах глобалізації: платформа для міжкультурного та міжрегіонального суспільного діалогу: матеріали науково-практичної конференції (22-23 травня 2015 року). Харків, 2015. С. 253-257.
63. Широкова Е. Феномен музыкального фестиваля в контексте культурной коммуникации. Мир науки, культуры, образования. 2011. № 6 (31). С. 179-181.
64. Штогрін І. «Країна мрій» – фестиваль-виняток. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2092689.html>